YAKUP CEMİL

Hayatı ve Divan-ı Harp Sorgu Tutanağı

"Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa"

HASAN ALİ POLAT

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1939
KÜLTÜR SERİSİ: 1061

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-478-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı: VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Hasan Ali Polat: 1983'te Çetmi'de doğdu (Taşkent-Konya). İlkokulu Çetmi, ortaöğrenimini ise Taşkent'te tamamladı. 2004'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2008'de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansını, 2018'de de Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Salih Tunç'un danışmalığını yaptığı "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler (1908-1918)" adlı tezle doktorasını tamamladı. 2008'de Selçuk Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak vazifeye başladı. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, Yakın Çağ Tarihi özellikle de Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazarın Diğer Eserleri:

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011. (Osman Akandere'yle birlikte).

Ahmet Selahattin Bey, *Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i Ahîri*, Yedisu Yayınları, İstanbul 2021.

Hurşit Paşa, *31 Mart 1325 İhtilâli'nin Tarihçesi*, Yarın Yarınları, İstanbul 2019.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 15

ÖN SÖZ 17

GİRİŞ 21

YAKUP CEMİL'İN HAYATI 25
Meşrutiyet'e kadar Yakup Cemil 25
İran'daki Meşrutiyet mücadelesine destek 34
Erzurum'dan İstanbul'a: 31 Mart Vakası 36
İttihâd ve Terakki Adana Müfettişliği 39
"Meşrutiyet" ve "Cemiyet" için cinayetler 43
Yakup Cemil'in Trablusgarp'ı 51
Tebdil-i hükûmet: Bâbıâli Baskını 63
Balkan Harbi'ne gayrinizami katkı 73
Talât Bey Dâhiliye Nâzırı, Enver Bey ise Paşa ve Harbiye Nâzırı oluyor 79
Cihan Harbi'nin iki yılı... 86

MÜNFERİT SULH, HÜKÛMET TEBDİLİ MESELESİ VE NİHAYET 103
Mehtapta balkonda akla düşen manifesto: "Münferit Sulh" 103
Ok yaydan çıkıyor: Meserret toplantısı, İran hazırlığı ve tutuklamalar 110
Suçu diğerde aramak: Divan-ı Harpteki ifadeler 124
Müddeiumûmî'nin (Savcı) iddianamesi ve Divan-ı Harp Kararı 153
Kâğıthane'deki hazin hâtime: "Ben komiteci geldim ve öylece öleceğim" 160
Prens Sabahaddin'in Kâtibi Satvet Lütfi 172
Bir o yana bir bu yana: Sapancalı Hakkı 186
Yakup Cemil'in gözünden Enver Paşa ve Talât Bey 194
Eşref, Yakup Cemil'e karşı 199
Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı meselesi 206
Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği raporlarında Yakup Cemil meselesi 211
Yakup Cemil Meselesi hakkında farklı değerlendirmeler 215

SONUÇ 225

YAKUP CEMİL MESELESİ DİVAN-I HARP SORGU TUTANAĞI 233
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 20/21 Ağustos 233
Fezleke 236
Yaver Murat'ın ifadesi, 21 Ağustos 238
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 21 Ağustos 242
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 21 Ağustos 244
Üsküplü Selim'in ifadesi, 21 Ağustos 248
Tikveşli Hasan'ın ifadesi, 21/22 Ağustos 252
Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 21/22 Ağustos 254
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 21 Ağustos 257
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 21/22 Ağustos 258

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 22 Ağustos 265
Ali Haydar'ın ifadesi, 22 Ağustos 271
Ali Ata'nın ifadesi, 22 Ağustos 272
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 22 Ağustos 273
Kuşçubaşı Eşref Bey'in ifadesi, 22 Ağustos 275
Yenibahçeli Nail'in ifadesi, 22 Ağustos 277
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 22 Ağustos 280
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 22 Ağustos 282
Doktor Safvet Nezihî'nin ifadesi, 22 Ağustos 282
Doktor Safvet Nezihî'nin ifadesi, 22 Ağustos 284
Doktor Safvet Nezihî'nin Satvet Lütfi ile muvaceheleri, 22 Ağustos 284
Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 22 Ağustos 285
Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 22 Ağustos 286
Tramvaycı Tayyip'in Meserret Otelcisi Mustafa Şevket ile muvaheceleri, 22 Ağustos 286
Hasan bin Mehmet'in ifadesi, 22 Ağustos 287
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in Satvet Lütfi ile muvaceheleri, 22 Ağustos 288
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 23 Ağustos 289
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 23 Ağustos 293
Yakup Cemil'in ifadesi, 23 Ağustos 299
Yakup Cemil'in ifadesi, 23/24 Ağustos 311
Serezli Kâmil'in ifadesi, 23/24 Ağustos 319
Serezli Kâmil'in Üsküplü Mehmet ile muvaceheleri, 23/24 Ağustos 321
Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 23/24 Ağustos 322
Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos 323
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 23/24 Ağustos 325
Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos 326
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 23/24 Ağustos 328
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in Üsküplü Selim ile muvaceheleri, 23/24 Ağustos 329
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 23/24 Ağustos 330
Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos 330
Üsküplü Sıdkı'nın ifadesi, 24 Ağustos 331
Mesudiye Otelcisi Hacı Mustafa'nın ifadesi, 24 Ağustos 332
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 24 Ağustos 332
Üsküplü Selim'in ifadesi, 24 Ağustos 333
Yakup Cemil'in ifadesi, 24 Ağustos 335
Yakup Cemil'in ifadesi, 24 Ağustos 336
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 24 Ağustos 350
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 24/25 Ağustos 355
Safvet Nezihî'nin ifadesi, 24/25 Ağustos 360
Safvet Nezihî'nin ifadesi, 24 Ağustos 362
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 24 Ağustos 362
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 24 Ağustos 363
Enis Avni'nin ifadesi, 24 Ağustos 364
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 21 Ağustos 367
Üsküplü Selim'in ifadesi, 21 Ağustos 371
Enis Avni'nin ifadesi, 24/25 Ağustos 372
Yakup Cemil'in ifadesi, 25 Ağustos 375
Ali Haydar'ın ifadesi, 25 Ağustos 378
Mümtaz Bey'in ifadesi, 25 Ağustos 381
Sapancalı Hakkı'nın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos 385

Mümtaz Bey'in Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos 389
Ali Haydar'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos 390
Mehmet Lütfi'nin ifadesi, 25/26 Ağustos 393
Mehmet Sabri'nin ifadesi, 25/26 Ağustos 394
Enis Avni'nin ifadesi, 26 Ağustos 394
Yaver Murat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos 399
Enis Avni'nin ifadesi, 26 Ağustos 400
Hasan Hoca Efendi'nin Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos 400
Tahniyeci Hakkı'nın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos 403
Yakup Cemil'in ifadesi, 26/27 Ağustos 414
Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri,26/27 Ağustos 415
Yakup Cemil, Tahniyeci Hakkı ve YüzbaşıNevzat'ın muvaceheleri, 26/27 Ağustos 420
Tahniyeci Hakkı, Yaver Murat ve Yakup Cemil'in muvaceheleri, 26/27 Ağustos 422
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos 423
Hasan Hoca Efendi'nin Yüzbaşı Nevzat ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos 424
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos 425
Yüzbaşı Nevzat'ın Yaver Murat ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos 426
Yaver Murat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos 426
Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos 427
Yakup Cemil'in ifadesi, 26/27 Ağustos 428
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos 428
Yakup Cemil, Yüzbaşı Nevzat, Üsküplü Selim ve
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in muvaceheleri, 26/27 Ağustos 429
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 27 Ağustos 431
Hasan Hoca Efendi'nin Sapancalı Hakkı ile muvaceheleri, 27 Ağustos 432
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 27 Ağustos 433
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 27 Ağustos 433
Sapancalı Hakkı'nın Tahniyeci Hakkı ile muvaceheleri, 27 Ağustos 434
Hapishane Müdürü İbrahim Bey'in ifadesi, 27 Ağustos 436
Yakup Cemil'in Eşref Bey ile muvaceheleri, 27 Ağustos 438
Seyyid Tahir Efendi'nin ifadesi, 28 Ağustos 439
Tahniyeci Hakkı'nın Yenibahçeli Nail ile muvaceheleri, 28 Ağustos 439
Yenibahçeli Nail'in ifadesi, 28 Ağustos 448
Enis Avni'nin ifadesi, 28 Ağustos 455
Kara Kemal'in ifadesi, 28 Ağustos 456
Midhat Şükrü'nün ifadesi, 28 Ağustos 460
Doktor Nazım'ın ifadesi, 28 Ağustos 462
Bahaeddin Şakir'in ifadesi, 28 Ağustos 465
Eczacı Vasıf'ın ifadesi, 28 Ağustos 472
Yakup Cemil'in ifadesi, 28 Ağustos 473
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 28/29 Ağustos 478
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 29 Ağustos 481
Müdafaa-i Milliye Reisi Mehmet Sâdık'ın ifadesi, 29 Ağustos 484
Meserret Otelicisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 29 Ağustos 488
Ali Haydar'ın ifadesi, 29 Ağustos 489
Memduh Şevket'in ifadesi, 29 Ağustos 489
Emanuel Karasu'nun ifadesi, 29 Ağustos 494
Ali İhsan'ın ifadesi, 29 Ağustos 495
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 29 Ağustos 498
Rıza Bey'in ifadesi, 29 Ağustos 499

Nihat Bey'in ifadesi, 29 Ağustos 501
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 4 Eylül 502
Yüzbaşı Halis'in ifadesi, 30 Ağustos 504
Yaver Murat'ın ifadesi, 30 Ağustos 509
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 29 Ağustos 510
Tahsin Bey'in ifadesi, 30 Ağustos 517
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 30 Ağustos 518
Üsküplü Selim, Üsküplü Mehmet ve Telgrafçı Fehmi'nin muvaceheleri, 30 Ağustos 520
Seyyid Tahir Efendi'nin ifadesi, 30 Ağustos 520
Merkez-i Umumî âzâsı Talât Bey bin Tahir'in ifadesi, 30 Ağustos 521
Doktor Hilmi'nin ifadesi, 30 Ağustos 523
Hüseyin Kadri Bey'in ifadesi, 30 Ağustos 525
Sûdî Bey'in ifadesi, 30 Ağustos 527
Derviş Mehmet Hilmi'nin ifadesi, 30 Ağustos 529
Yakup Cemil'in ifadesi, 30 Ağustos 531
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 30 Ağustos 532
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 30 Ağustos 533
Yüzbaşı Ömer Abdülkadir'in ifadesi, 30 Ağustos 535
Yüzbaşı Arif'in ifadesi, 30 Ağustos 536
Mehmet Tevfik'in ifadesi, 30 Ağustos 538
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 31 Ağustos 539
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 31 Ağustos 542
Âsitaneli Şerafettin'in ifadesi, 31 Ağustos 543
Rizeli Ahmet'in ifadesi, 31 Ağustos 544
Mehmet Fuat'ın ifadesi, 31 Ağustos 545
Karslı Şerif'in ifadesi, 31 Ağustos 547
Eczacı Vasıf'ın ifadesi, 31 Ağustos 548
Gazneli Ubeydullah Efendi'nin ifadesi, 31 Ağustos 549
Âsitaneli Necati'nin ifadesi, 31 Ağustos 550
Âsitaneli Necati'nin Eczacı Vasıf ile muvaceheleri, 31 Ağustos 551
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 31 Ağustos 552
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 31 Ağustos 554
Tahniyeci Hakkı, İnzibat Memuru Nail ve Ziya Bey'in muvaceheleri, 31 Ağustos 556
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 31 Ağustos 557
Doktor Safvet Nezihî'nin ifadesi, 31 Ağustos 557
Tahniyeci Hakkı'nın İnzibat Memuru Refet ile muvaceheleri, 1 Eylül 558
Doktor Yüzbaşı Hamdi'nin ifadesi, 1 Eylül 558
Yüzbaşı Halis'in ifadesi, 1 Eylül 561
Yüzbaşı Nevzat, Yüzbaşı Halis ve Doktor Yüzbaşı Hamdi'nin Muvaceheleri, 1 Eylül 562
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 1 Eylül 563
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 1 Eylül 564
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 1 Eylül 566
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 1 Eylül 567
Mülazım Osman Nuri'nin ifadesi, 2 Eylül 573
Yenibahçeli Şükrü'nün ifadesi, 2 Eylül 574
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 2 Eylül 576
Yüzbaşı Ahmet'in ifadesi, 2 Eylül 578
Ali Haydar'ın ifadesi, 2 Eylül 582
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 2 Eylül 584
Mehmet bin Yahya'nın ifadesi, 2 Eylül 595

Satvet Lütfi'nin ifadesi, 2/3 Eylül 597
Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 3 Eylül 601
Üsküplü Selim'in ifadesi, 3 Eylül 603
Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 3 Eylül 603
Tikveşli Hasan'ın ifadesi, 3 Eylül 604
Serezli Kâmil Bey'in ifadesi, 3 Eylül 604
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 3 Eylül 604
Tahniyeci Hakkı'nın Telgrafçı Fehmi ile muvaceheleri, 3 Eylül 607
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 3 Eylül 608
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 3 Eylül 612
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 3 Eylül 613
Hüsrev Sami'nin ifadesi, 4 Eylül 623
Ali Haydar'ın ifadesi, 4 Eylül 630
Yakup Cemil'in ifadesi, 4 Eylül 631
Yaver Murat'ın ifadesi, 4 Eylül 639
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 29 Ağustos 640
Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos 643
Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos 645
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 Eylül 645
Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 1 Eylül 648
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 Eylül 650
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 2/3 Eylül 650
Enis Avni'nin ifadesi, 2/3 Eylül 651
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 2/3 Eylül 652
Gönenli Bekir Sıdkı'nın ifadesi, 27 Ağustos 652
Ali Faik Bey'in ifadesi, 27 Ağustos 659
Batumlu Haydar'ın ifadesi, 27 Ağustos 661
Mehmet Naci'nin ifadesi, 27 Ağustos 663
Kâzım Bey'in ifadesi, 28 Ağustos 665
Mehmet Sabri'nin ifadesi, 28 Ağustos 667
Mansur Bey'in ifadesi, 28 Ağustos 668
Gönenli Bekir Sıdkı'nın ifadesi, 4 Eylül 670
Müddeî-i Umûmînin İddianâmesi 672
Karar 677

YAKUP CEMİL MESELESİ İLE İLGİLİ MÜTEFERRİK EVRAK 683
Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı 683
Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in cevabı 685
Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı 687
Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat'ın cevabı 688
Heyet-i Tahkikiyeden Harbiye Nezâretine gönderilen yazı 690
Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın cevabı 691
Heyet-i Tahkikiyenin Harbiye Nezâretine gönderilen yazı 693
Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'nın cevabı 694
Heyet-i Tahkikiyeden Sadarete gönderilen yazı 696
Sadrazam Said Halim Paşa'nın Cevabı 697
Hülasa ve Müzakerât Neticesi 698
Divan-ı Harb-i Örfinin Kararı 699
Yakup Cemil'in idamı irâde-i seniyyesi 705
Yakup Cemil'in idam fermanı 706

Harbiye Nezâretinin Merkez Kumandanlığından hükmün infazı talebi 707
Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazı 708
Tahniyeci Hakkı'nın Dilekçesi 709
Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazılar 716
Harbiye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazı 718
Fezleke 719
Bursa Valisinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazılar 722
İstanbul Polis Müdüriyetinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazı 724
Kızıltoprak Polis Merkezinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazı 725
Gönenli Bekir Sıdkı'nın Harbiye Nezâretine dilekçesi 726
Seyyid Mehmet ve Kemal'in Dâhiliye Nezâretine dilekçeleri 727
Harbiye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğine yazı 728
Dâhiliye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğine yazı 729
Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğinden Heyet-i Tahkikiyeye yazı 730

KAYNAKLAR 731

YAKUP CEMİL (1884-1916) 743

DİZİN 747

KISALTMALAR

(y.y.)	Yayın yeri yok/yayınevi yok
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
BEO.	Bâbıâli Evrak Odası Evrakı
bk.	Bakınız
BOA.	TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DH. EUM. 1. ŞB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Birinci Şube Belgeleri
DH. EUM. 2. ŞB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti İkinci Şube Belgeleri
DH. EUM. EMN.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri
DH. EUM. KLH.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri
DH. İ. UM.	Dâhiliye Nezâreti, İdare-i Umumiye
DH. MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri
DH. SYS.	Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
HHP.	Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı

ÖN SÖZ

İttihâd ve Terakki Cemiyeti söz konusu olduğunda özellikle de fedailerden bahsedildiğinde akla ilk gelen isimlerden birisi Yakup Cemil'dir. 1908'de Cemiyete katılmasından 1916'da kurşuna dizilmesine kadarki dönemde İttihâd ve Terakki Cemiyetinin önemli hadiseleri içerisinde yer alan bir şahsiyet: "Pireyi gözünden vuracak derecede nişancı" olduğu herkesçe malum olan Yakup Cemil, II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde suikastlarla adından çokça söz ettirir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Cemiyetin "kökleşmesi" ve "müdafaa"sı için İstanbul'a gönderilir. Ardından Halil Bey'le beraber İran'daki meşrutiyet mücadelesine desteğe gönderilir. 31 Mart Vakası çıkınca memlekete döner ve arkadaşlarıyla birlikte Erzurum hadisesine müdahale eder. İstanbul'a döndükten sonra Cemiyetin Adana müfettişi olur. 1911'in sonbaharında Trablusgarp Harbi çıkınca derhâl gönüllü olarak harbe iştirak eder; "casusluk şüphesiyle" Mülazım Şükrü Bey'i öldürür ve muhtemelen tepkiler neticesi olarak kısa bir süre sonra İstanbul'a döner. Balkan Harbi çıkınca orduya katılır. Edirne dâhil Rumeli'nin kaybı ve İttihâdçılara yönelik baskıların önüne geçilmesi gayesiyle gerçekleştirilen Bâbıâli Baskını'nda en ön safta yer alır: Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı öldürür. Bu sebeple askerlikle ilişiği kesilir ancak "gönüllü" kuvvetlerle birlikte gayrinizami harp çerçevesinde yine cepheye koşar. Osmanlı'nın II. Balkan Harbi'ne katılması ve Edirne'nin geri alınması için hem Sadrazam Said Halim Paşa'ya hem de Cemiyetin Merkez-i Umumîsine baskı yapan fedai grubunun içerisinde en önlerde yer alır. Ardından Teşkilat-ı Mahsusaya katılır ve Kafkas Cephesi'nde gayrinizami harp yapar: 1914 Aralık'ının sonunda August Stange Bey Müfrezesi'yle beraber Ardahan'ı alırlar ancak elde tutamazlar. Sonra "kuvvet toplama" gayesiyle İstanbul'a döner ve bir müddet sonra mahkûmlarla birlikte Van'a gider fakat orada da tutunamaz. Israrlı talebi neticesinde Irak Cephesi'nde Halil Bey'in yanına gönderilir ve kısa bir süre sonra da tekrar İstanbul'a gelir. Sonrası malum: Münferit sulh [tek taraflı barış], suikast gibi iddialarla tutuklanır ve 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmek suretiyle öldürülür.

Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin siyaseten tıkandığı yerlerde devreye giren fedai zabitan grubu içerisinde çok önemli bir şahsiyettir. Ancak bu şahsiyet hakkında birkaç çalışma hariç dişe dokunur bir eser üretilmez; âdeta göz ardı edilir. Nitekim hakkında yazılanların çoğu da hakikatten ziyade efsanelerle sarıp sarmalanmış hikâyelerden oluşmaktadır. Elbette dört başı mamur bir hayat hikâyesi inşa edebilmek güçtür. Çünkü parçaları tamamlayıp bütünü oluşturabilecek nitelikte yeterli bilgi ve belgeye ihtiyaç vardır. Hikâyenin bütününe yönelik kaynak elde edebilmek de bazen mümkün olmayabilmektedir. Bu durum Yakup Cemil çalışmamız için de geçerlidir. Hayatının bazı dönemleriyle ilgili bilgi ve belge temininde güçlük çekildi. Ancak birkaç noktada orijinal bilgi ve belgelere ulaşılarak hayatının yazılmasına çalışıldı. Yakup Cemil'in Trablusgarp Harbi'yle ilgili *Tanin* gazetesine verdiği beyanat, kendisinin harp tasavvuru hakkında aydınlatıcı bilgiler sundu. Arşivlerden elde edilen bilgiler II. Meşrutiyet'in ilanından ölümüne kadarki hayatını yazabilmek bağlamında ciddi katkı sundu. En önemlisi 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmesine sebep olan "Münferit sulh" yani Yakup Cemil meselesinin künhüne vâkıf olmayı sağlayacak Divan-ı Harb-i Örfi kayıtlarına ulaşıldı ve bu kayıtlar hem hayat hikâyesi örülürken değerlendirildi hem de çalışmanın sonuna çeviri yazı hâliyle konuldu. Bu kayıtlar; başta Yakup Cemil olmak üzere Sapancalı Hakkı, Satvet Lütfi, Hüsrev Sami, Mümtaz Bey, Yüzbaşı Nevzat, Enis Avni [Aka Gündüz] ve Kuşçubaşı Eşref Bey gibi isimlerin sorgularıyla Kara Kemal, Bahaeddin Şakir, Midhat Şükrü, Memduh Şevket gibi isimlerin bilgi amaçlı ifadelerinden oluşmaktadır. Ayrıca sorgulamalardan elde edilen bilgiler çerçevesinde sorular hazırlanmak suretiyle Said Halim Paşa, İsmail Canbolat, Talât Bey Enver Paşa ve Mahmut Kâmil Paşa'nın da bilgilerine başvurulduğu görülmektedir.

Yakup Cemil dosyası, Yakup Cemil'in kendi ağzından bir anlatı sunması yönüyle de oldukça önemlidir. Zira bu dosyadaki ifadeler sayesinde Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Mümtaz Bey, Satvet Lütfi ve Enis Avni gibi isimlerle ilişkilerini; hakkındaki iddiaları nasıl karşıladığını ve ne cevaplar verdiğini; Enver Paşa ve Talât Bey gibi Cemiyetin büyük isimleri hakkında neler düşündüğünü öğrenebiliyoruz. Nitekim "Şimdilik ifadenizi imza ediniz," denildiğinde "İmza

edeyim," diyerek imza atan Yakup Cemil, hadiseyle ilgili düşüncelerini açık yüreklilikle ortaya koymaktadır.

Yakup Cemil dosyası; sorgu tutanaklarının yanında müddeiumûmînin [savcı] iddianamesi, Divan-ı Harb-i Örfi kararı, dönemin devlet adamlarının Yakup Cemil meselesi hakkındaki sorulara verdikleri cevaplar ve Mondros Mütarekesi sonrası ailesinin başvurusu üzerine Yakup Cemil'in durumunun yeniden ele alınması gibi hususlara yönelik belgeler de içermektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen bu dosya; sadece Yakup Cemil meselesini değil İttihâdçıların kendi aralarındaki ilişkileri de deşifre edecek düzeyde önemi haizdir.

Yakup Cemil üzerine yaptığım bu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda bilgi ve belgeler ışığında Yakup Cemil'in hayatı ve *münferit sulh* davası ele alınmaktadır. İkinci kısım ise Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen Yakup Cemil Dosyasının çeviri yazımıdır. Osmanlı Türkçesi el yazısı rik'a hattıyla kaleme alınmış olan tutanakların çeviri yazımı yapılırken tam transkript kuralları-na uyulmadı; metne tamamen sadık kalmak suretiyle okuyucuyu yormaması adına olabildiğince sade bir kullanım tercih edildi. Ayrıca sorgu tutanaklarındaki bazı cümlelerde konuşma üslubundan kaynaklanan anlatım bozuklukları mevcuttur. Yine kâtip kaynakları olarak bazı cümlelerde aynı kelimenin mükerrer yazımı ya da harf eksiği söz konusudur. Bu yüzden kelimenin peşi sıra mükerrer yazılması durumunda bu kelimelerden biri silindi. Tutanaklarda "Telgrafçı Fehmi" ismi bazı yerlerde "Fehim" olarak geçmektedir. Doğrusu "Fehmi" olduğu için "Fehim" yerine "Fehmi" yazılmak suretiyle metin boyunca düzeltildi. Yazımdaki eksikliklerin köşeli parantezle tamamlanmasına çalışıldı. Rûmî ve hicrî tarihlerin yanına köşeli parantez içerisinde miladî tarihleri de konuldu. Bazı durumlarda metnin daha iyi anlaşılması için köşeli parantez içerisinde küçük ilaveler yapıldı.

Her çalışmamda olduğu gibi Yakup Cemil'in hayatını kaleme aldığım ve Yakup Cemil/Münferit sulh meselesi hakkındaki Divan-ı Harp kayıtlarının çeviri yazımını yaptığım bu çalışmamda da eserin her aşamasına yönelik ciddi teşvik ve desteğini gördüğüm Sayın İsmail Küçükkılınç'a; bazı bilgi ve belgelere ulaşmamda katkılarını gördüğüm Prof. Dr. Osman Akandere, Nihat Erdem, Yunus Güler

ve Recep Yılmaz'a; Yakup Cemil hadisesiyle ilgili Alman Dışişleri Arşivindeki bazı belgeleri benimle paylaşma nezaketi gösteren Dr. Resul Alkan'a ve bu Almanca belgelerin çevirisi hususunda desteğini gördüğüm Dr. Fatih Çolak'a; Osmanlı Türkçesi el yazısı metnin çeviri yazımını yaparken bazı kelimelerin doğru okunuşlarının tespiti hususunda yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Caner Arabacı, Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ömer Hakan Özalp, Zafer Şık, Orhan Sakin ve Muhammet Gülen'e; eseri okuma zahmetine katlanarak tavsiyelerde bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı ve Karabey Palavar ile değerli kardeşim İbrahim Yazıcı'ya da müteşekkirim.

Son olarak bu çalışmayı dikkate alıp yayımlayan Ötüken Neşriyata, kıymetli editörlerinden Oğuzhan Murat Öztürk'e ve eserdeki çeviri yazımın tashihini yapan Hüseyin Özdemir'e de teşekkür ederim.

Çalışmada kusur ve eksiklik elbet vardır ve bana aittir. Yakup Cemil üzerine çalışmalarım devam etmektedir ve bu hususta her türlü katkı için minnettar olacağımı peşinen ifade ederim. Okuyucuların istifade etmesi temennisiyle…

Hasan Ali POLAT
Konya, Eylül, 2022

GİRİŞ

İttihâdçılar sigorta memuruna gitmişler. [Memur], "Nesiniz," diye sormuş; "İttihâd ve Terakki Fırkasındanız" demişler. [Memur], "Siz sigortaya kabul edilmezsiniz" demiş. "Çünkü sizin hayatınız tabii ölümle değil tesadüfi ölümledir. Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa."[1]
Yakup Cemil

23/24 Ağustos 1916'da Divan-ı Harb-i Örfideki sorgusunda böyle der Yakup Cemil. Aslında bunu anlatırken kendi hayatını da bir yönüyle özetlemiş olur. Hakikaten "Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa" fehvasınca doludizgin bir hayat yaşayan Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin kritik birçok olayının içerisinde yer alır. Siyaseten çözülemeyen meselelere silahıyla müdahale eder ve cebir yoluna başvurarak sorunların halli için gayret sarf eder. Çünkü o kendini İttihâd ve Terakki'ye âdeta "vakf"etmiş bir fedaidir. Bu sebepledir ki devrinde ve sonrasında bazıları tarafından "eli tabancalı, her önüne geleni tehdit eden bir gangster" olarak görülür. Nitekim Vardar, bu hususu dikkate alarak onu "gangster taslağı" olarak değerlendirmenin yanlış olacağını vurgular.[2] Oysa o İttihâd ve Terakki fedaisi olarak Cemiyet menfaatleri doğrultusunda hareket eder. Onun hayatı İttihâd ve Terakki ile âdeta bütünleşir ve anlam kazanır; zira İttihâd ve Terakki Cemiyetinin içerisinde fedai olarak bulunmasaydı, Cemiyet içerisinde pek çok görev üstlenmeseydi belki de onu kimse tanımayacaktı.

Yakup Cemil'in hayat hikâyesinde çok mühim yeri olan İttihâd ve Terakki Cemiyetinin asıl çekirdeği Selanik merkez olmak üzere teşekkül eden Osmanlı Hürriyet Cemiyetidir. 18 Eylül 1906'da Talât

---

1 T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, ATASE, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (*MSB., ATASE., BDH.*), 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916], s. 86.

2 Galip Vardar, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, yazan: Samih Nafiz Tansu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1960, s. 277-278.

Bey (Paşa, 1874-1921), İsmail Canbolat (1880-1926), Ömer Naci (1878-1916) ve Midhat Şükrü (Bleda, 1874-1956) gibi isimlerin öncülüğünde kurulan bu Cemiyet, Makedonya'yı korumayı ve Osmanlı'yı güçlü bir şekilde ayakta tutmayı amaçlar.[3] Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Doktor Nazım'ın (1872-1926) gayretleriyle, 1907'de, Paris merkezli Terakki ve İttihâd Cemiyeti ile birleşir. Bu birleşmeyle Terakki ve İttihâd Cemiyeti ihtilalci bir hüviyet kazanır. Artık Cemiyetin dış merkezi Paris, iç merkezi ise Selanik'tir.[4] Birleşmeden bir müddet sonra Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi tertip edilir. Prens Sabahaddin'in (1878-1948) başkanlığını yaptığı bu kongrede Terakki ve İttihâd Cemiyetinin dış merkezi de yer alır. Kongre beyannamesiyle, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve *usûl-i meşveret* ve meşrutiyetin tesisi talep edilir. Bu talebin gerçekleştirilmesi için de hükûmete karşı silahlı mukavemet, vergi vermemek, genel bir kıyam gerçekleştirmek, ordu içerisinde etkili olunarak ordu mensuplarının hükûmet emrinden çıkarılmasını sağlamak gerektiği vurgulanır.[5] Ancak alınan bu karara rağmen kongreye katılan grupların bundan sonraki süreçte ciddi bir birliktelik içerisinde hareket ettiklerini söyleyebilmek mümkün değildir[6]; nitekim II. Meşrutiyet'in

---

[3] Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 145-146; Vardar, *age.*, s. 48-49; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957, s. 13; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 38; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -I-, Nasıl Doğdu?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014, s. 165-166.

[4] Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev. Hacasan Yüncü, Etkin Kitap., İstanbul 2009, s. 135-137; Duru, *age.*, s. 16-17; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihâd Cemiyetinin birleşme vesikası için bk. Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 455-457.

[5] Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 234-243; Ramsour, *age.*, s. 137-142; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 112-118; 1907 Jön Türk Kongresi hakkında tafsilat için ayrıca bk. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 124-142.

[6] Ahmet Emin Bey, Jön Türklerin birlikte hareketlerinin önündeki engellerden biri olarak Ahmet Rıza Bey'in (1858/59-1930) merkeziyetçi tavrını ve başka düşüncede olanlara karşı tolerans ve anlayış göstermemesini öne sürmektedir. Yine Ahmet Rıza Bey'in Genç Türk hareketinin liderliğini kimseye bırakmak is-

ilanının kongreye katılan bu gruplar eliyle değil de *Makedonya'nın nev'î şahsına münhasır durumu*nun ortaya çıkardığı Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyetinden gelenlerin gayretleriyle gerçekleştiği açıktır. O yüzdendir ki birleşme sonrasında Terakki ve İttihâd Cemiyetine yön veren grubun dâhilî merkez-i umumî (iç merkez) olduğu rahatlıkla söylenebilir. Talât Bey liderliğindeki dâhilî merkez, ülkenin nazik durumunu dikkate alarak hızla Makedonya vilayetlerinde [Vilâyât-ı Selâse (Selanik-Kosova-Manastır)] özellikle de ordu içerisinde -mektepli subaylar arasında- kök salmaya çalışır.[7] Bu maksatla Cemiyet, başta Manastır[8] olmak üzere Edirne, Draç, İşkodra, Üsküp, Tiran, Yanya, Ohri, Serez ve Tikveş gibi yerlerde teşkilatlar kurar. Cemiyet, teşkilatlanma sürecinde gizliliğe fevkalade önem verir ve bu çerçevede özellikle İtalyan obediyansına bağlı *Macedonia Risorta* adlı mason locasından ciddi destek görür.[9] Mayıs

---

temeyişinin de etkisi olduğunu ifade etmekte ve şöyle demektedir: "Genç Türk hareketinin başkanlığını başkalarına bırakmaya razı olmaması da Abdülhamid'e karşı mücadeleye atılanların ana hedef bakımından takım hâlinde çalışmalarını, aralarında devamlı iş birliği kurulmasını güçleştirmiştir. Zıt gruplar vakit vakit anlaşma ihtiyacını duymuşlar, toplantılar yapmışlar, iş birliği protokolleri meydana getirmişler, fakat bunları kısa zaman sonra çiğnemişlerdir." Bk. Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1882-1922)*, C. 1, yay. haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul 1997, s. 83-84.

7 Tokay, *age.*, s. 147-151; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve cemiyetin ortaya çıkışında etken olan farklı bir bölge Makedonya hakkında tafsilat için bk. İsmail Küçükkılınç, *II. Meşrutiyetin İlanında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 245-341; Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm (11 Nisan 1324)*, Asr Matbaası, Dersaadet 1324, s. 4-33.

8 Manastır'daki teşkilatlanma büyük oranda, Meşrutiyetin yeniden ilanı sürecinin önemli ismi Enver Bey'in gayretleriyle gerçekleşmiştir. Bk. *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, yay. haz. Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 34-37.

9 M. Şükrü Hanioğlu, "Notes on the Young Turks and the Freemasons, 1875-1908", *Middle Eastern Studies*, vol. 25, Issue 2, (April 1989), s. 193; Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal, İttihad-Terakki ve Masonluk*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 7; Talât, İsmail Hakkı, Midhat Şükrü ve Rahmi Beyler gibi isimler *Macedonia Risorta* locasına kayıtlı idiler. Cemiyetin masonlukla ilişkileri hakkında tafsilat için bk. *aynı eser*, s. 32-56. Ayrıca Cemiyet mensuplarının mason localarına girmelerini, büyük hedefe ulaşma yolunda locayı araç olarak kullanmak istemelerine bağlamak da icap eder. Cemiyetin bütün üyelerinin masonluğu içselleştirdiklerini söyleyebilmek mümkün değildir. Konjonktürel bir tavır olarak bu yapının içerisinde yer aldıkları da dikkate alınmalıdır.

1908'e gelindiğinde Cemiyetin Makedonya'daki üye sayısı iki bini aşar. Konjonktürün fevkalade müsait olması neticesinde üye sayısında ciddi artış gerçekleşen ve özgüveni artan Cemiyet, artık harekete geçme kararı alır ve bölgesel meselelerdeki hassasiyetini ortaya koyarak birtakım girişimlerde bulunur.

İşte, Terakki ve İttihâd Cemiyeti Selanik merkezinin, II. Meşrutiyet'in ilanı için harekete geçme hazırlıkları yaptığı bir dönemde, 1908'in haziran ayı başında Yakup Cemil, Cemiyete dâhil olur ve böylelikle onun Cemiyetle öne çıkan ve Cemiyetin müdahalesiyle bitecek olan hikâyesi de başlar. Artık o Ömer Naci'nin ifadesiyle İttihâd ve Terakki Cemiyetinin kırk mecnununun biri; mecnunlar mecnunudur.

> İttihâd ve Terakki kırk mecnundan mürekkep bir heyettir; …
> Yakup Cemil de mecnunü'l-mecânîn![10]

Bu kitap, İttihâd ve Terakki Cemiyeti içerisinde özellikle de fedai grubunda mühim bir yeri olduğu aşikâr olan Yakup Cemil'in hayat hikâyesini arşiv belgeleri, telif eserler ve en önemlisi doğrudan kendi ifadelerine dayanarak inşa etmeye çalışıyor. Çünkü Yakup Cemil'in efsanelerle sarıp sarmalanmış olan hayat hikâyeleri mevcutsa da arşivlere dayalı bir biyografisi söz konusu değildir. İşte bu kitap -mükemmellik iddiasında olmasa da- bu eksiği doldurmayı amaçlayarak Yakup Cemil'in hayat hikâyesini elden geldiğince ortaya çıkarmıştır.

---

[10] "Ömer Naci ve İttihâd ve Terakki", *Dergâh*, 5 Teşrinisani 1337 [5 Kasım 1921], Sene I, C. II, Nu: 14, s. 32; Ömer Naci hakkında biyografik bir eser kaleme alan Fethi Tevetoğlu, bu yazının imzasız olsa da Yahya Kemal Beyatlı'ya ait olduğunu ifade etmektedir. Bk. Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 142-143.

YAKUP CEMİL'İN HAYATI

Meşrutiyet'e kadar Yakup Cemil

Kafkas göçmeni Çerkes bir aileden olan Gümrük Odacılarından Mehmet Cemal Efendi ve eşi Servet Hanım'ın 1884 yılında Yenibahçe'deki hanelerinde Yakup Cemil adını verdikleri bir oğulları dünyaya gelir.[1] Orta halli bir ailenin çocuğu[2] olan Yakup Cemil, ilk ve rüştiye tahsilinin akabinde Dersaadet İdadisine (Kuleli Askerî İdadisi) kaydolarak buradan mezun olur. Ardından 14 Şubat 1901 tarihi itibariyle Mekteb-i Harbiyede eğitime başlar.[3]

Dersaadet İdadisinde eğitim görürken sınıf arkadaşları arasında Hasan Amca da (H. Vasfi Kıztaşı, 1884-1961) bulunmaktadır ve Hasan Amca, Yakup Cemil'in idadi senelerine dair bazı ipuçları verir. "Yakup Cemil, mektepte beş vakit namazında, çok sakin, karıncayı

---

1 Millî Savunma Bakanlığı, Kara Harp Okulu Tarih Arşivi (*MSB., KHO. TA.*), *Künye Defteri*, Nu: 27, s. 168; Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (*MSB., AATB.*,) Lodumlu Arşivi'ndeki Emeklilik İşlem Dosyası, Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022; Yakup Cemil'in doğum tarihi pek çok kaynakta 1883 olarak verilir. Ancak Harp Okulu künye defterinde 1 Şubat 1316 [14 Şubat 1901] tarihinde Dersaadet İdadisinden [Kuleli Askeri] nakledildiği bilgisine yer verilmekte ve künyesinde yaşı on yedi olarak verilmektedir. Buradan hareketle doğum yılının 1884 olduğu kanaatine varılmıştır. İlaveten Divan-ı Harp tutanaklarında Yakup Cemil tanıtılırken 1916 Ağustos ayı itibariyle 36 yaşında olduğu bilgisi verilmektedir. Buradan hareketle de 1880 doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada Yakup Cemil'in doğumunda 1884 yılı esas alınmıştır. Bk. *MSB., ATASE., BDH*., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 71.

2 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, Ararat Yayınları, İstanbul 1969, s. 136; Vardar ise "fakir bir ailenin çocuğu" olduğunu ifade eder. Bk. Vardar, *age.*, s. 278; Hiçyılmaz ise bir eserinde "fakir" diğer bir eserinde de orta halli" bir ailenin çocuğu olduğunu ifade eder. Bk. Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa -Yemin Billah Önce Vatan-*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021, s. 160; Ergun Hiçyılmaz, *Her Şafakta Ölürüm -Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdamlar-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 84.

3 *MSB, KHO. TA., Künye Defteri*, Nu: 27, s. 168.

Yakup Cemil
Alemdar, 23 Şubat 1335/1919, s. 1.

incitmekten sakınan bir çocuktur. Daima sofularla düşüp kalkar, tertemiz bir çehresi, kısa kesilmiş saçlarıyla emniyet telkin eden bir hâli vardır. Derslerine çalışır, orta derecede zeki, munis biri"-dir, der.[4] Mustafa Ragıp Esatlı ise farklı olarak "Çocuk yaşından beri haşarı, sinirli, hırçın mizaçta olarak kendini tanıtmıştı. Haksız gördüğü olaylara karşı gelmekte ve birden parlamakta ihtiyatlı" olmayan birisi olduğu vurgusunu yapar.[5] Sınıf arkadaşı Hasan Amca, talebeler arasında yapılan askerî ve siyasi sohbetlerde fikrini izhar etmekten çekinmeyen bir yapısı olduğunu da söyler. Örneğin, bir defasında, büyük devletlerin ne kadar asker çıkarabilecekleri; Rusya'nın 3.5 milyon asker çıkarabileceği ve Osmanlı'nın ise 1.5 milyonda kalacağı üzerine yapılan bir talebe sohbetinde "Ama her vakit yedi kâfire bir Müslüman. Biz gene çoğuz ondan," diyerek araya girer ve 93 Harbi'nde Ayastefanos'a kadar gelen Rus kuvvetlerinin daha da ileri gidemeyip geri çekilmesini "keramet" gibi takdim eder ve menkıbevi bir şekle büründürerek hikâyeyi tamamlar. Hasan Amca'nın aktardığı bu bilgilerden hareketle Yakup Cemil'in idadi dönemleri itibariyle dindar ve mektep arkadaşlarından bazılarına göre Sultan Abdülhamid'e daha hürmetkâr olduğu değerlendirmesi yapılabilir. Nitekim hikâyenin devamında Almanya'yla Osmanlı münasebetine değinilir; Padişah'ın Alman imparatoruna tespih hediye etmesi, imparatorun da imzalı fotoğrafını vermesi üzerine yorumlar yapılır. Bazı talebelerin değerli tespih verilmesi ve yerine "değersiz" bir imzalı fotoğraf alınmasını eleştirmeleri üzerine Yakup Cemil bundan rahatsızlığını dile getirir.[6]

---

4 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet-Yarıda Kalan İhtilal-Tehcirin İçyüzü, Nizamiye Kapısı, Prens Sabahattin ve Taklib-i Hükümet*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 266.

5 Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 397.

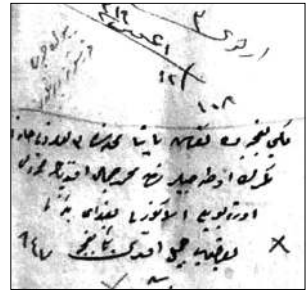
6 Hasan Amca, *age*., s. 135-138.

Çocukluğundan beri "haşarı, sinirli, hırçın bir mizaçta" olduğu söylenen ve "ele avuca sığmaz bir kişiliğe" sahip olan Yakup Cemil'in Mekteb-i Harbiye birinci sınıf notlarına göre Akaid-i Diniyye; Alman ve Rus Lisanı; Harita Tersîmi; Topoğrafya Ameliyatı; Talim Ameliyatı derslerinden tam not aldığı görülmektedir. Başarısız olduğu ders ise Lisan-ı Fransevî'dir. Mekteb-i Harbiyede birinci sınıftaki dersler ve bu derslerden aldığı notlar aşağıdaki gibidir:[7]

MEKTEB-İ FÜNÛN-I HARBİYE-İ ŞÂHÂNE																
Piyade Birinci Sene Şakirdanı																
Umûmda Sıra Numarası	ESAMÎ	Akaid-i Diniyye	Topoğrafya Nazariyatı	Hendese-i Resmiye	Hikmet-i Tabiiye	Kimya	Kitabet	Talim Nazariyatı	Malumat ve Terbiye-i Askeriye	Lisan-ı Fransevî	Harita Tersîmi	Hendese-i Resmiye Eşkâli	Topoğrafya Ameliyatı	Talim Ameliyatı	Alman ve Rus Lisanı	Yekûn-i Umumî
Beher dersin tam numarası		45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	530
Beher dersin üss-i mizanı		22,5	15	15	15	22,5	22,5	22,5	22,5	22,5	13,5	13,5	13,5	13,5		234
78	Yakup Cemil–Yenibahçe	45	27	26	37	32	33	31	41	12	20	17	20	20	45	406
79	---															

Yakup Cemil'in Mekteb-i Harbiye künye defterindeki kaydında ise şöyle yazar:[8]

Üçüncü Ordu
12 Ağustos 1319
(Büyük Harpte kurşuna dizildi)
Yenibahçe'de Nakkaş Paşa Mahallesi'nde 3 numaralı hanede Gümrük Odacılarından

Yakup Cemil'in Künye Defteri kaydı

[7] *MSB, KHO. TA., Numara Defteri*, Nu: 22, s. 43.
[8] *MSB., KHO. TA., Künye Defteri*, Nu: 27, s. 168.

MÜNFERİT SULH, HÜKÛMET TEBDİLİ MESELESİ VE NİHAYET

Mehtapta balkonda akla düşen manifesto: "Münferit Sulh"

"Bu memlekette herkesin bir tarihi var. Onu lekelemek istemez."[1]
Yakup Cemil

Yakup Cemil, Irak Cephesi'nde Elhan baskınıyla şimşekleri üzerine çeker ve nihayetinde "Sizi acele İstanbul'dan istiyorlar!" denilerek Halil Paşa tarafından cepheden uzaklaştırılır. Buradan ayrılarak Halep'e gelen Yakup Cemil, burada Harbiye Nâzırı Enver Paşa'yla görüşür ve durumunu arz eder; hatta fırka kumandanlığı talebinde bulunur. Enver Paşa, Yakup Cemil'i dinledikten sonra teskin eder ve "Her şeyi düzelteceğim, merak etme, ama senin İstanbul'da vücuduna lüzum var, oraya dönünce daha rahat görüşürüz," der ve "Musul'daki Kürt alaylarından bir fırka teşkil eder, senin emrine veririm!" vaadinde bulunur. Yakup Cemil, Enver Paşa'yla gerçekleştirdiği bu görüşme sonrasında İstanbul'a döner.[2]

Yakup Cemil
Akşam, 24 Temmuz 1934, Nu: 5671, s. 4.

[1] *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 113.

[2] Vardar, *age.*, s. 307-310; Esatlı, *age.*, s. 442-444; Ertürk, Halil Paşa'nın ısrarla Yakup Cemil'in İstanbul'a aldırılmasını Enver Paşa'dan istediğini belirtir. Bk. Ertürk, *age.*, s. 138-139; Yakup Cemil meselesinde adı geçen isimlerden Doktor Hilmi Bey de Yakup Cemil ile Bursa'da karşılaştığını belirtir ve kendisine fırka ku-

Vardar ve Ertürk'ün eserinde benzer bir anlatım söz konusudur. Ancak Yakup Cemil, Divan-ı Harb-i Örfideki ifadesinde Enver Paşa'yla bir görüşmesinden bahseder ve bu görüşmede 1915'te iki kolordunun Malazgirt'teki ricati üzerine onları takip eden düşmanı durdurarak kolordulara zaman kazandırdığı için Paşa'nın kendisine fırka kumandanlığı ve kaymakamlık vaadinde bulunduğunu ifade eder. Ayrıca Van Cenup Müfrezesi kumandanı iken bir fırkadan büyük askerî kuvveti idare ettiğini belirtir. Verilen söze rağmen görüşme esnasında Enver Paşa'nın cevabı "Kânun yaptık, olamaz," olur. Paşa'nın bu cevabı üzerine Yakup Cemil, "Öyle ise Paşa Hazretleri bir Yakup Cemil için kânun değiştirilemez. Ben yine Kafkas Cephesi'ne ne tarafa emir ederseniz gitmeye hazırım. Artık beklemekten canım sıkıldı," der ve nihayetinde emir verilir: "Üçüncü Ordu Kumandanlığa: Ardahan ve havalisine vukuf sahibi olan Yakup Cemil'i size gönderiyorum. Kendisinden istifade ediniz. Bana da muvasalatını bildiriniz." Yakup Cemil, rütbe ve kumandanlık mı kılavuzluk mu olduğunu anlayamadığı bu emri alır ve Merkez-i Umumîye gider. Ardından biri Merkez-i Umumî diğeri de Enver Paşa'ya olmak üzere iki mektup yazarak sitemlerini bildirir. Merkez-i Umumîye yazdığı mektupta; askerlikte kaymakamlığını ve bir kıtaya kumandan olmasını isteyeceğini belirtir ve arkasında Merkez-i Umumîyle hareket ettiği düşünülmesin diye cemiyetle irtibatını kestiğini ifade eder. Enver Paşa'ya yazdığı mektupta da bir senedir ilmühaberlerinin orduya gönderilmediğini, ordudan maaş namına bir şey almadığını ve son verilen vazifede de rütbesinden bahsedilmediğini ifade eder. Bu mektupları yazar ancak göndermez. Çünkü Midhat Şükrü Bey aracı olur ve beraberce Harbiye Nezâretine giderler. Fakat sonuç değişmez. Yakup Cemil askerlik olmazsa Cemiyet bünyesinde bir vazifeye memur edilmesi talebinde de bulunur. Merkez-i Umumîdeki görüşmeler esnasında Talât Bey, "Sen Vehip Paşa'nın (Kaçı,

---

mandanlığı sözü verildiğini ifade ederek "Yakup Cemil Bey, Bağdat'tan İstanbul'a dönerken Bağdat yolunda bilmem nerede Enver Paşa'ya rast geldiğini, kendisine çok iltifat ettiğini ve İstanbul'a avdetinde kendisini fırka kumandanı yapacağını vaat ettiğini sevinerek söylüyordu," demektedir. Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2.

1875-1940) yanına git, git, git! Biz oraya ona yazarız. Sana büyük kıta verir," der. Kara Kemal de ne kadar masrafı olursa Merkez-i Umumîden karşılanacağını belirtir. Yakup Cemil bu para verme taahhüdünü muhalefetten vazgeçme karşılığı bir oyalama taktiği olarak değerlendirir. Ardından Mahmut Kâmil Paşa'nın yanına gittiğinde de Paşa'nın kendisini "Buyurun, kumandan, fırka kumandanı, kaymakam bey" gibi alaycı bir ifadeyle karşılamasından rahatsız olur. Hatta Mahmut Kâmil Paşa'nın "Sen biraz itaatsizsin," demesi üzerine Paşa'yla tartışır.[3] Yakup Cemil'e bir vazifeye tayininden sakınılmasında "başına buyruk" hareketlerinin etkisinin olduğu da açıktır. Nitekim Vardar'ın anlatımına göre Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil için Enver Paşa'yla görüştüğünde Paşa, "Bunun gibi delilere değil fırka, bir bölük bile teslim edilmez. Ardahan'dan Bağdat'a kadar geçtiği her yerde ne askerî ne de mülkî makam bırakmamış, hepsini şikâyete sevk etmiştir. Bir sürü emrivaki, bir sürü şahsî hareket, böyle insanı orduda nasıl istihdam edersin," der.[4]

Yakup Cemil'in hem Enver Paşa'ya hem de İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumîsine karşı sitemkâr olduğu, haletiruhiyesinin bulanık olduğu ve yer yer İttihâdçı arkadaşlarıyla çatıştığı bir dönemde "döneklik" ve "münferit sulh" düşüncesi ortaya çıkar. Yakup Cemil, 1916 Mart'ının sonlarında, bir gece mehtapta balkonda yalnız başına oturup kendi kendine düşünür. Osmanlı'nın Cihan Harbi'ndeki durumunu ele alır ve üç farklı seçeneği zihninde değerlendirir: İttifak Devletleri'yle birleşmenin ne büyük kazançlar sağladığı, hatta

---

[3] İlaveten Halep'te de Yakup Cemil'e fırka kumandanlığı sözünün verildiğini ifade eder. Bk. *MSB.*, *ATASE.*, *BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 71-77; Yakup Cemil'in ordu ve cemiyetten istifası yönünde mektuplar ve Midhat Şükrü'nün onun Harbiye Nâzırı Enver Paşa'dan ricada bulunması gibi hususlar Midhat Şükrü tarafından da doğrulanmaktadır. Bk. *MSB.*, *ATASE.*, *BDH.*, 2318, 53/87A, Midhat Şükrü, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 253-254. Yine konu benzer bir anlatıyla Yakup Cemil meselesinde ifadesine başvurulan Doktor Hilmi Bey tarafından da doğrulanmaktadır. Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2; Yakup Cemil'e fırka kumandanı sözü verilmesi ve bu bağlamdaki tartışmalar için bk. Esatlı, *age*., s. 452-458.

[4] Vardar, *age*., s. 330; Benzer anlatı için bk. Esatlı, *age*., s. 458-459.

Bulgaristan'ın bile İttifak safına alınmasının başarı olduğu, Çanakkale zaferinin Türklük ve Müslümanlığı bütün dünyaya tanıtacak düzeyde bir muvaffakiyet olduğu değerlendirmesini yapar. Ardından "Acaba bitaraf olsak ne olurdu?" sualine kafa yorar ve bitaraf kalınırsa Yunanistan gibi her taraftan tazyik edileceği ve Osmanlı'nın zorla da olsa harbe girmek durumunda kalacağını, tarafsızlığın mümkün olmadığını düşünür. Üçüncü olarak ise "Acaba İttifak'tan ayrılarak İtilaf'a katılırsak ne elde ederiz?" sualine cevap arar. İtilaf'la birleşme ve "döneklik"e kafa yoran Yakup Cemil'in zihninde şimşekler çakar. Kendisi o geceyi şöyle aktarır: "Bütün gece uykum kaçmak, uykusuz kalmak ve sabahleyin kaba bir kâğıdın üzerine kurşun kalemle haritasını çizerek İtilaf'tan isteyebileceğimiz ve onun da mecburen verebileceği maddeleri yazdım."

Yakup Cemil'i geri dönüşü olmayan bir yola sevk eden "döneklik" ve "münferit sulh" telkin eden on beş maddelik manifestosu şu şekildedir:[5]

1. İtilaf Devletleri ufak, fakat bize yaptığı fenalıklar itibariyle büyük ve alçak Bulgaristan'ın kuzeyini Romanya'ya, Doğu Rumeli ve Batı Trakya'yı bize verirler.

2. Makedonya'nın kuzey kısmı Sırplarda kalsa da Selanik'i bize verirler.

3. Yunanistan'ın durumunun İtilaf Devletleri'ni bizar etmesi münasebetiyle Yunan'dan daha mühim işler yapabilmek ümidiyle Epir ve Teselya'nın bize bırakılmasına razı olurlar.

4. Adalar, Anadolu'ya yakın olması sebebiyle böyle kalacak değiliz. Donanma yönünden kuvvetleneceğimizden İtilaf, bize yakın adaları vaat etmekle bir şey yapmış sayılmaz. Girit ve Kıbrıs'ı da ilave ederse daha iyi hareket etmiş olur. Çünkü onları harbi bitirmek emeline nail ediyoruz.

5. Anadolu'nun Ruslar tarafından işgal edilen arazisinden bizzat Enver Paşa'nın da kumanda etmesine rağmen Rusları geçen seneden beri çıkaramadık. Başkasının kumandasına bırakılan bu araziyi Rusların bize terk ederek aslî hudutlarına gitmelerini isteyebiliriz.

---

[5] *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 83-85.

6. Ruslar isterlerse bizimle uyuşmak şartıyla İran'ın Aras Nehri üzerindeki Culfa mahallinden Tebriz ve güneyde Umman Denizi'nde Bender Abbas, Bender Büşeyr de dâhil olduğu hâlde kuzeyden güneye doğru İran'ın bu arazisini ilave etmemize biz de zikredilen hattın doğu tarafını Rus ve İngiliz'e bırakırsak kendi kesemizden bir şey kaybetmiş olmayız ve bundan başka Trablusgarp'ın İtalyanlarla aramızda uyuşulması da şartlarımızdandır.

7. Anadolu'da harp yüzünden hayvansız kalmış olan milletimize Rusya'da hayvan bol olduğundan istikraza mukabil sığır, inek, at ve kısrak gibi hayvanatı istemek ve yüzde yüz böyle büyük bir harbi bitireceğimiz için Rusya'nın da vermesi lazım gelir.

Yakup Cemil'in haritası
Yakup Cemil'in ifadesi, s. 85.

8. Sahillerimizin geniş bulunmasından dolayı İngilizlerden harp gemileri isteyebiliriz.

9. Anadolu'daki ahalimizin gerek fakirlik ve zaruretine binaen gerekse vermiş olduğu şehitler dolayısıyla teselli edebilmek ve memleketin istikbaline pek büyük faydası olacağından yetimler ve dullar da dâhil olduğu hâlde Anadolu ahalisine verilmek üzere 25-30 milyon liralık bir istikraz alarak bunlara vermek fakat mil-

Eşref, Yakup Cemil'e karşı

Yakup Cemil'in "Maksadı kabineyi değiştirmek
ve yerine başka bir kabinenin gelmesine
hizmet etmek imiş. Fakat kendisinden işitmedim.
Etraftan işittim… Tutuklanmış olduğunu işittim."[233]
22 Ağustos 1916, Eşref Bey

Eşref, Enver Paşa'ya Yakup Cemil meselesini
kendisinin ihbar ettiğini aktarıyor:
"Gördüğüm tehlikeleri söyledim size.
Hatta gece demedim geldim, vazifemi yaptım.
Kanun ve tarih huzurunda ak alın bulunmaktayım."[234]
1950'ler, Eşref Bey

Yakup Cemil hadisesiyle ilgili olup da sonrasında hadiseye yönelik yazı kaleme alan isimlerden birisi de Kuşçubaşı Eşref Bey'dir. Eşref Bey, Yakup Cemil'i anlatırken Kabakçı Mustafa kılıklı/ruhlu, Patrona Halil zihniyetli adam yakıştırması yaparak "İttihâd ve Terakki namına güya fedailik"te bulunan bir şahıs olarak takdim edip küçümseyici ifadeler kullanır. Yakup Cemil'in rütbe hırsıyla hareket ettiğini hatta bu sebepledir ki Enver Paşa'nın azarlamasına muhatap olduğunu, hatta Paşa'nın Merkez Kumandanlığına "Yakup Cemil'in rütbe-i askeriyesiyle ve bahusus kaymakamlık üniformasıyla gezdiği görülür görülmez hemen tevkif olunmasını emrediyorum," dediğini ifade eder. Ona göre Romanya'daki un meselesi sebebiyle Sapancalı Hakkı'yla Talât Bey'in arası ciddi manada açıktır; aynı Yakup Cemil'le Enver Paşa'nın arasının açık olduğu gibi… Eşref'in belirttiğine göre Merkez-i Umumîden Meserret'e volta atıp duran Yakup Cemil'i, Enis Avni [Aka Gündüz] Bursa'ya davet eder; Bursa'nın Çekirge'sine gelişinde kendisine izzet ikramda bulunur ve Satvet Lütfi'yle birlikte Yakup Cemil'e *münferit sulh* fikrini aşılar. İngiliz arzusu olan münferit sulhu kafasına koyan Yakup Cemil, İstanbul'a döndüğünde konuyu arkadaşlarıyla paylaşır. Eşref Bey toplantıyı şöyle aktarır: "Nihayet Yakup Cemil ve Hakkı Sapancalar gibi muğberler ve emsali bazı kişiler toplanarak karar ve-

[233] *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Eşref, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifadesi, s. 40-41.

[234] *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 17.

riyorlar. Bir içtima günü ansızın Bâbıâli basılacak ve Yakup Cemil'in gizli fikrince Enver içlerinden alınacak, tevkif ve imha edilecek yerine bir diğeri getirilecek. Bu da tercihen Mustafa Kemal olacak."[235] Böylesi bir planı ortaya atan Yakup Cemil, Bâbıâli Muhafızı Hasan Hoca Efendi'ye "Eşref de bizimle beraberdir," der. Hatta toplantılar yaptığı kişilere "Hükûmet de hatta Enver de bizimledir," gibi sözler serdederek bu işin hükûmet emriyle yapılacağı zannını uyandırmaya da çalışır. Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil'in ortaya koyduğu plandan ciddi surette rahatsız olur. Çünkü işin içinde "ölüm" ve "sehpa" vardır. Bu sebeple meselenin halli için Eşref Bey'i İzmir'den İstanbul'a davet eder: "Gönderdiğiniz mallara kıymet bulunamıyor. Serian geliniz, malınızın başında bulunarak büyük zararların önüne geçiniz. Serian teşrifinize ehemmiyetle intizardayız. Sapancalı Hakkı."[236] Eşref Bey, telgrafı aldıktan sonra Hüsrev Sami Bey'le beraber Eskişehir tarikiyle İstanbul'a gelir. Sapancalı Hakkı'dan aldığı bilgilerle meseleye vâkıf olunca konuyu Enver Paşa'ya açar ve nihayetinde Enver Paşa, konuyu Talât Bey ve Kara Kemal'le görüşür; Yakup Cemil'e bir kıta vererek hiçbir şey olmamışçasına İran'a gönderilmesi kararlaştırılır. Eşref Bey, ilaveten, Selanik Bankası üzerindeki Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesinde Yakup Cemil'i tuttuğu yol münasebetiyle azarlar.[237] Bu sebeple kırgın olan ikili Enver Bey tarafından barıştırılır fakat bu barışıklık uzun sürmez.

Eşref Bey, Yakup Cemil'in teşebbüslerinde ısrarla devamını biraz da Enver Paşa'nın müsamahakâr tavrına bağlar. Yakup Cemil'in kendisinden de efrat talebinde bulunduğunu, Afyon'da karargâh kuracağını belirtir. Yine Yakup Cemil'in, Enver Paşa'nın sık cephe ziyaretleri gerçekleştirmesi münasebetiyle onu Afyon'da tevkif etmeyi amaçladığını söyler. Becerilemediği takdirdeyse Enver Paşa Diyarbakır veya Filistin'e gittiğinde Afyon'dan vagonlara tedarikini ve efradını yükleyen Yakup Cemil'in İstanbul'a gelerek burada Merkez-i Umumîyi esaret altına alacağını ve Padişah'a giderek Bâbıâli Baskını'ndakine benzer bir şekilde hareket ederek Sultan'dan alacağı bir *irade*yle Enver Paşa'yı ordu kumandanlarına tutuklattıracağını aktarır. Yakup Cemil için

[235] *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 4-8.

[236] *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 9, 20; Sapancalı Hakkı, bu meselede Hasan Hoca'ya da ikazda bulunur. "Yakup Cemil'in sana telkin ettiği inkılâp hikâyesinden ne hükûmetin ne de arkadaşların haberleri yoktur. Sakın ha! Müsaadeli bulunma!" der. Bk. *Aynı belge*, s. 20.

[237] *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 10.

"Harekete muktedir adamlarımın başları ezilecek. Yedi kişi ile Enver bir Bâbıâli vakası meydana getirmiş de Yakup Cemil bir fırka ile nasıl getiremezmiş! Fikri ve mütalaası bu!" der.[238]

Eşref Bey'e göre *münferit sulh* düşüncesi Yakup Cemil'in Kabakçı Mustafa'lığı siyasetinden zuhura gelmez; bu fikir İngilizlerden Bursa'ya, oradan Yakup Cemillere, oradan da Sapancalı Hakkı beylerin ağızlarına düşer.[239]

Münferit sulh öne sürülerek gerçekleştirilmek istenen Yakup Cemil hadisesi, Nişantaşı'nda Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın kayın biraderi Seyr-i Sefain Müdürü Ahmet Bey'in evinde Topal İsmail Hakkı Paşa, Eşref Bey, İzmitli Mümtaz Bey, Sapancalı Hakkı ve Hüsrev Sami beylerin yaptığı bir toplantıda gündeme gelir. İsmail Hakkı Paşa, "Ne yapıp edip Enver'i temin ediniz," diyerek Enver Paşa bir yere gittiğinde kendisinin vekil tayin edilmesini ve bu meselenin hallini ister. Bu esnada Eşref Bey söz alarak Enver Paşa'nın "Bu işte fazla tereddüt sahibi veya herhangi bir çekingenliği hatıra gelmemelidir," demesi üzerine İsmail Hakkı Paşa, "O hâlde hemen Enver'i ikaz ile harekete geçiriniz. Ben, Merkez-i Umumînin, Talât'ın, Canbolatların bu işte Yakup Cemil'i görüklediklerine kaniyim," der. Ertesi gün İsmail Hakkı Paşa olmadan, bu kez Sapancalı Hakkı'nın evinde toplanılır ve Yakup Cemil'in Kızıltoprak'taki evinde içtimalara devam edildiğinin Enver Paşa'ya bildirilmesi hususunda Eşref Bey vazifelendirilir. Eşref Bey, sabah namazı vakti Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısına giderek Paşa'yla görüşür ve Yakup Cemil'in şımartılmış, sözünü bilmez bir şahsiyet olduğunu, sözüne itimat edilmemesini ve eski fikir ve tasavvurunda devam ettiğini Paşa'ya arz eder. Eşref Bey, Enver Paşa'dan meselenin ihmal ve müsamaha kaldırmayacağını vurgulayarak hallini ister. Eğer müsamahakâr davranılırsa fırkasını silahlandırmak ve ikmal için Afyon'u merkez yapacağını ve Paşa'nın teftişte olduğu bir vakitte İstanbul'a gelerek inkılâba girişeceğini, bu inkılâptan da İngiliz, Fransız ve Rusların istifade edeceğini ilave eder. Son olarak da "Gördüğüm tehlikeleri söyledim size. Hatta gece demedim geldim, vazifemi yaptım. Kanun ve tarih huzurunda ak alın bulunmaktayım," der ve bahsi kapatır. Aynı gün Yakup Cemil tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğünün üst katına, Eşref

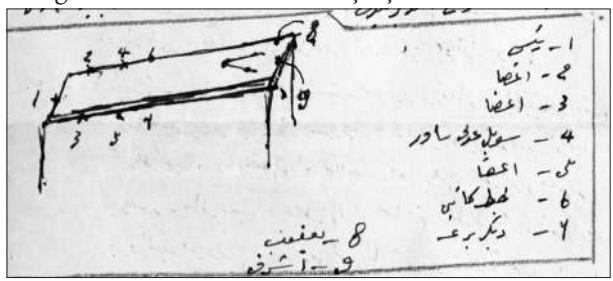
[238] *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 12.
[239] *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 12.

Bey de Heyet-i İstintakiye odasının karşısındaki dar odaya yerleştirilir.[240]

Tutuklanan Eşref Bey'in Heyet-i İstintakiye Reisi Kaymakam Seyfi Bey huzurunda sorgusu yapılır:

> **Reis – Söyle bakalım. Yakup Cemil hadisesindeki rolünüzü Eşref Bey!**
> Eşref – Müsaade buyurursanız bir maruzatta ben bulunayım peşinen:
> **Reis – Buyurunuz!**
> Eşref – Şahit miyim, maznun muyum, mücrim miyim? Peşinen mevkiimi bileyim ona göre sizi cevaplandırayım. İcap ederse müdafaa mı yapayım.
> **Ne diye getirdiler sizi buraya?**
> Eşref – Ben de onu sizden öğrenmek istiyorum. Enver Paşa bana "Git, Merkez Kumandanlığına" emrini verdiler. Buraya getirildim. Yakup Cemil hadisesiyle olsa gerek fakat buraya gelişteki mevkiimi daha öğrenmiş değilim. Ancak sizden ve cereyan edecek isticvabınızdan ve tayin edeceğiniz hüviyetimden öğrenmiş olacağım.[241]

Eşref Bey, ısrarla "şahit mi, maznun mu, mücrim mi?" olduğunu sormaktadır. Heyet-i Tahkikiye de bu durumu Enver Paşa'dan sorar ve Paşa'nın cevabı durumunun tayini hususunda Heyet-i Tahkikiye'nin yetkili olduğu şeklindedir.[242] Akabinde Eşref Bey'le Yakup Cemil yüzleştirilir. Sorgu odasının masa düzeni şu şekildedir:

1- Reis, 2- Aza, 3- Aza, 4- Sivil adli müşavir, 5- Aza, 6- Zabıt kâtibi, 7- Diğer biri, 8- Yakup, 9- Eşref

Yakup Cemil sorgu odasına gelerek masada kendisine gösterilen yere oturur ve masanın üzerindeki pergeli eline alır. Hem soruları cevaplar hem de bu esnada elindeki pergelle küçük büyük daireler

[240] *İBB., Atatürk Kitaplığı,* Bel_Mtf_047698, s. 13-20.
[241] *İBB., Atatürk Kitaplığı,* Bel_Mtf_047698, s. 22-23.
[242] *İBB., Atatürk Kitaplığı,* Bel_Mtf_047698, s. 23.

çizer.[243] Heyet-i Tahkikiye Reisi, Eşref Bey ve Yakup Cemil'e bazı sorular yöneltir.

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?
Evet efendim.
Aranızda bir dargınlığınız, münâferetinizi [nefretinizi] mucip bir kızgınlığınız var mıdır?
Bu son hadiseye kadar dost idik. Fazla da bir alakalı değildik.
Hem dost hem alakasızlık nasıl oluyor?
Dostluğumuz husumetsizce tanışmaklığım, alakasızlığım ise meşrep ve görüş ayrılığı ve karakter!
Heyet-i Tahkikiye Reisi, devamla, Yakup Cemil Bey hakkında bildiklerini anlatmasını ister Eşref Bey'den… O da, Sapancalı Hakkı'nın telgrafıyla İstanbul'a geldiğini, Yakup Cemil'in bir sulh-ı münferit bayrağı çekerek hükûmeti devirmek istediği için taarruza hazırlandığını, Hasan Hoca'nın Yakup Cemil'e cevabını, Enver Paşa'nın kendisiyle Yakup Cemil'i barıştırması akabinde Kızıltoprak'ta toplantılar yapmaya devam ettiğini anlatır. Bundan sonra Eşref Bey'in anlattıklarının doğru olup olmadığı Yakup Cemil'e sorulur.
Reis: Eşref'in iddialarına ne diyorsun Cemil Bey?
Meseleyi izam ile fazla kabartıyor. İşi kanlı bir inkılâba kadar gösteriyor. Meslek ve meşrepçe ayrı ayrı bulunduğumuzu söylüyor. Evet böyle bir hadise de Eşref Bey'in selamlığında İzmir'de aramızda oldu ve orada da bana taarruzda bulundu.
Reis: Devam edin. Ne gibi bir taarruzda bulundular?
Efendim ben şeriatımın, kanunumun, Müslümanlığımın müsaadesiyle müteaddit kadın almış ve ayrılmış bulunan bir erkektim. Eşref'in taaddüd-i zevcat gibi bu mesele üzerinde aleyhimde pür-nefreti vardır. Bir gün bu taaddüd-i zevcat meselesindeki aleyhtarlığını görmekle kendisine: Sen öyle görüyorum ki pek kılıbık bir şeymişsin dememe tuğyan ile aramızda şiddetli bir münakaşa çıktı. Hemen hemen çarpışmamıza ramak kalmıştı.
Eşref: Reis Bey bu şahsî münakaşalarımızda bu davanın ne münasebeti var. Bunlarda mı zapta geçiyor.

Eşref Bey'in anlatımına göre buradaki sorgu ve yüzleştirme sonrasında kendisi serbest bırakılır; Salihli'ye geldiğinde kayınbiraderinden Yakup Cemil'in kurşuna dizildiğini öğrenir. Sonrasında da bir nevi sürgün olarak Yemen vazifesine gönderilir.[244]

[243] *İBB., Atatürk Kitaplığı,* Bel_Mtf_047698, s. 24.
[244] *İBB., Atatürk Kitaplığı,* Bel_Mtf_047698, s. 25-31.

Polat Safi'nin *Eşref* adlı eserinde, Yakup Cemil hadisesini ele alan çalışmalarda ve erişime açık evrakta Eşref Bey'in isminin geçmediği belirtilir.[245] Tespit ve temin ettiğimiz Divan-ı Harb-i Örfi sorgu tutanaklarına göre Yakup Cemil hadisesi üzerine yapılan sorgulamalarda Eşref Bey'in ismi geçer, sorgusu yapılır ve hatta Yakup Cemil'le yüzleştirilir. Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesinde Eşref'le Yakup Cemil'in yüz yüze gelmeleri de vakidir. Ancak Eşref'in yukarıdaki iddialarından bir kısmını mevcut bilgi ve belgeler çerçevesinde teyit edebilmek güç. Şurası açıktır ki yukarıdaki Eşref Bey'e ait iddiaların birçoğu sorgu tutanaklarında mevcut değil. Eşref Bey aradan yıllar geçtikten sonra pek çok ifşada bulunuyor. Ancak meseleyle ilgili bilgisine başvurulan Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, Dâhiliye Müsteşarı İsmail Canbolat gibi isimler Eşref'i herhangi bir şekilde doğrulamıyorlar. Eşref Bey'in sorgusu da çok kısa sürüyor. Hızlıca bir de yüzleştirme yapılıyor ve bitiyor. Oysa Eşref Bey, bu hadisenin önlenmesi bağlamında kendini merkeze oturtur, meseleyi kendisinin Enver Paşa'ya aktardığını hatta Paşa'yı ikaz ettiğini vurgular. Enver Paşa ise kendisine bilgi getiren kişinin Sapancalı Hakkı olduğunu söyler.

Eşref Bey, yukarıda Yakup Cemil'in tevkifi sürecinin canlı şahidi olduğunu anlatıyor. Oysa 22 Ağustos 1916 tarihli sorgudaki ifadesinde "Maksadı kabineyi değiştirmek ve yerine başka bir kabinenin gelmesine hizmet etmek imiş. Fakat kendisinden işitmedim. Etraftan işittim. Yalnız bundan beş altı gün mukaddem Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesine geldi. 'Yakup, ortada bir fesattır işitiliyor ve hatta bizimle bile seninle aramızda bir husumet-i siyasiye varmış gibi halk yanlış telakki ediyor. Münasip bir zamanda görüşelim. Bu şüyû' bulan lafların kapanması her neye mütevakkıf ise kapatalım, bu şüyû' memlekete en büyük bir fenalık edecektir,' dedim. Bu sözümün üzerine Yakup 'Aramızda ve ortada fesat yok, tezat var' diyerek lafı kesti ve beni öptü 'Allah'a ısmarladık,' dedi ve gitti. Sonra görmedim. Tevkif olduğu[nu] işittim," der ve tutuklandığını görmediğini ancak duyduğunu ifade eder. Eşref'in Yakup Cemil hakkındaki bir değerlendirmesi de muhakemesinin zayıf olduğu ve

[245] Safi'nin Eşref Bey'in Yakup Cemil hadisesine bakışını değerlendirdiği kısım için bk. Safi, *age*., s. 157-165.

iyi itimat ettiği bir arkadaşının söylediği bir şeyi sorgusuz sualsiz kabul edeceği ve kurulursa her tarafa kullanılabileceğidir. İlaveten de "Tanımadığı bir adam gelip de teklifte bulunacak olsa kabul etmez. Bunun için hariçten bir kimse bir teklifte bulunmaya cesaret edemez," der.[246] Eşref Bey'in münferit sorgusu özetle bu kadardır. 27 Ağustos'ta Yakup Cemil'le yüzleştirildiğinde de kendisine "Bu işittiğiniz fesat nedir?" suali yöneltilir. Verdiği cevap ise Yakup Cemil'in arkadaşlarıyla Meserret Otelinde birleştikleri ve hükûmetten bazı taleplerde bulunacaklarıdır. Bunu da "Şahit oldum" değil "İşittim" diyerek anlatır. Daha sonra Yakup Cemil'e Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesinde Eşref Bey'le olan görüşme sorulur ve "Beyninizde [aranızda] cereyan eden mübahase [konuşma] bu suretle mi oldu?" denilir. Yakup Cemil, Eşref'in iddialarını kat'î surette yalanlar ve "Beynimizde cereyan eden mübahasede asla siyasete dair fesat tezat diye Eşref Bey'in yazdırmış olduğu kelamlar geçmedi. Yalnız yeni almış olduğu ailesinden memnun olup olmadığından, artık kahveye ve sair mahallere gitmeyip akşam olunca evine devam ettiğinden, kısrak ve ata olan merakından, çiftçilik için lokomobil sipariş edip de gelmediğinden bahsettik ve vapura yetişmek için yanından ayrıldım," der. Eşref Bey'le Yakup Cemil'in sorgu tutanaklarındaki yüzleştirilmeleri bu kadardır[247] ve bu kadarcık ifadeden, Eşref Bey'in baştan beri anlattığı hikâyenin gerçek olmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

[246] *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Eşref, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 40-42.

[247] *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil'in Eşref Bey'le 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 229-230.

Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı meselesi

Fethi Bey'i Sadrazam, Mustafa Kemal Paşa'yı
Harbiye Nâzırı ve Erkan-ı Harbiye Reisi…
Şeyhülislâmlığı Musa Kazım Efendi…
Hüseyin Tosun Bey ve daha birçok namzetler hazırdır.
Birçok arkadaşlarıma ve Hakkı'ya bu söylenemez.
Çünkü onların Merkez-i Umumîde alakaları yoktur.
Ben Merkez-i Umumî müfettişi olduğum için
fırkamın harp hâlinde olduğu gibi sulh
hâlinde de devamını düşünürüm.[248]
Yakup Cemil

Yakup Cemil'in tutuklanması ve idamına giden süreci ele alan bazı eserlerde hadise Mustafa Kemal Paşa'yla da ilişkilendirilir. Galip Vardar'ın eserinde Yakup Cemil, Mustafa Kemal ve Sapancalı Hakkı'nın münferit sulh yönünde konuşmalar yaptıklarından ve Mustafa Kemal'in Sapancalı Hakkı ile Sakallı Tevfik'in evindeki bir görüşmesinden bahsedilir.[249] Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyan*'ı da Çanakkale Zaferi sonrasında İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal'in Enver Paşa ve Talât Bey'in muhalifleriyle görüşmeler yaptığından hatta Talât Bey'e münferit sulh teklifinde bulunduğundan bahseder. Yine Vardar'ın da bahsettiği Sakallı Tevfik Bey'in verdiği bir daveti detaylandırır. Bu davette İttihâd ve Terakkiden Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami ve Yakup Cemil gibi isimlerin yer aldığını vurgular. Bu davette Mustafa Kemal'in memleketin kötü idare edildiği ve Çanakkale Zaferi'ne rağmen yolun tehlikeli olduğundan bahsettiğini aktarır. Sapancalı Hakkı'yla Yakup Cemil'in bundan sonraki süreçte münferit sulh için çalıştıklarını ve Yakup Cemil'in, Enver Paşa ve Talât Bey'i devirerek yeni bir hükûmet oluşturacağını sağda solda konuştuğunu ifade eder. Harbiye Nâzırlığına getirilecek isim ise Mustafa Kemal'dir. Dinamo, bunları aktarırken Mustafa Kemal'in İttihâd ve Terakki gençlerinin elebaşılığını yaptığını da ifade eder.

[248] *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 91-92.

[249] Vardar, *age*., s. 310, 288-289.

"Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı ile Mustafa Kemal'in benimsediği 'ayrı barış' parolasına onlardan daha büyük bir enerji ile sarılmıştı," der.[250] Dinamo'nun hayli ilginç bu iddiası Mustafa Kemal tarafından doğrulanmaz.

Mustafa Kemal, iddialar çerçevesinde Falih Rıfkı ve Rauf Bey'e bazı beyanlarda bulunur. Rauf Bey, hatıralarında kendisini de işin içerisine katarak bu meseleyi iki yönüyle ele alır. İlk olarak Yavuz ve Midilli üzerinden kendisinin mesele edildiğini belirtir ve hatıratında şu bilgiye yer verir: "Sanıklardan birinin ifadesine göre hükûmeti devirmek işi görüşülürken 'Almanların kumandasında bulunan Yavuz ve Midilli kruvazörleri muhalefet edip İstanbul'u topa tutarsa?' gibi ihtimal ileri sürülmüş, Yakup Cemil Bey de cevap olarak 'Biz Rauf Bey'le görüştük. Bu tehlikeyi bertaraf edecektir,' demiş." Rauf Bey, ikinci olarak da sorgulamalarda Mustafa Kemal isminin Harbiye Nâzırı olarak geçtiğini aktarır. İlaveten "Bu hadiseden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Kumandan Vekili sıfatıyla Diyarbakır'da bulunduğu zaman çevresindeki Ordu Kumandanlarına şifreli bir telgraf çekerek, orduların ve harbin fena idare edildiğinden, hükûmetin tezebzüp içinde bulunduğundan şikâyet ile bunun düzeltilmesi çaresini arayıp bulmak için iş birliği teklifinde bulunmuş olduğunu, Ordu Kumandanlarından Vehip Paşa'nın, Enver Paşa'nın ihbar ettiğine -askerî makamların şifreli muharebelerini kontrol için Başkumandanlıkça alınan tedbirler dolayısıyla- vâkıf olmuştum," der.[251] Hatırat türü eserlerde bu tür bilgiler yer alır, hatta Almanya'nın İstanbul Büyükelçisinin 7 Eylül 1916 tarihli bir raporunda da muhaliflerin liderinin Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey olduğu ve Enver Paşa'nın görevden ayrılması sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasının düşünüldüğü belirtilir.[252]

Mustafa Kemal'in Harbiye Nâzırlığına getirilmesine dair birtakım söylemler olsa da Yakup Cemil'in böyle bir iddiada bulunup bulunmadığı bu zamana değin kat'î surette aşikâr değildi. Bu çalışmanın sonuna konulan Yakup Cemil meselesinin Divan-ı Harpteki

[250] Dinamo, *age*., s. 519-533.

[251] Orbay, *age*., C. 1, s. 212-213.

[252] *PA-AA*, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen rapor, Tarabya 7 Eylül 1916.

sorgu tutanaklarına bakıldığında Harbiye Nâzırlığına getirilmesi düşünülen kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu görülür. Nitekim Yakup Cemil *münferit sulh* çerçevesinde Bâbıâliyi ikna edebilirse sulhun akabinde Fethi Bey'in sadrazamlığında yeni bir kabine teşkilini önermektedir ve bu kabine için adı geçenlerden biri de Mustafa Kemal Paşa'dır. Yakup Cemil'in ifadesinde Mustafa Kemal Paşa'nın adı Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi olarak geçer.[253] Yakup Cemil, bu ifadesinde "…Bey ve daha birçok namzetler hazırdır," diyerek sanki ismi geçen şahsiyetlerin haberlerinin olduğu imasını yapmaktaysa da Yakup Cemil'in ifadesinden kat'î bir netice elde edilememektedir. Yakup Cemil, Rauf Bey hakkında da "Yavuz ve Midilli'deki Alman efradının bize karşı muhalif bir vaziyet almamaları için Rauf Bey gibi bir arkadaş bu iki gemiye memur edilirse içindeki Almanları birer suretle esir-i harp olarak diğer memleketimizdeki Almanların gideceği yere gönderilebilirler,"[254] demekteyse de Rauf Bey'in durumdan haberi olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Burada Yakup Cemil'le Mustafa Kemal'in aralarının nasıl olduğuna da değinmek gerekir. Bu hususta iki anlatı söz konusudur. Bunlardan biri Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* adlı eserindeki bahistir. Aydemir, 1909 Selanik Kongresi'nde Mustafa Kemal'den bahsederken Enver Bey, Hafız Hakkı, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil gibi isimlerin Mustafa Kemal'den hoşlanmadıklarını söyler ve

[253] *MSB., ATASE., BDH*., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 91-92; Yakup Cemil, Hüsrev Sami ile Bursa'daki görüşmesinden bahsederken Enver Paşa'nın kendisine fırka kumandanlığı verdiğini ve Diyarbakır'da Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine katılacak olan fırkalardan birine tayin olunacağını söyler. Hatta Enver Paşa'nın kendisine Mustafa Kemal'le geçinip geçinemeyeceğini sorduğunu ifade eder. Bk. *MSB., ATASE., BDH*., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 268. Esatlı'nın eserine Yakup Cemil, Bâbıâli Baskını sonrasında iki üç kabine ihtimalinden söz eder: Bunlardan birinde Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı, diğerinde Mustafa Kemal'i, diğerinde de Fethi Bey'i sadrazam olarak öngörür. Mustafa Kemal'in sadrazam olmazsa Harbiye Nâzırı olacağını da belirtir. Esatlı, *age*., s. 617-618, 675. Ancak Yakup Cemil'in Mustafa Kemal'i sadrazam olarak gördüğü iddiası tutanaklarda yer almamaktadır. Bu da Esatlı'nın aktarımının doğru olmadığını göstermektedir.

[254] *MSB., ATASE., BDH*., 2317, 52/37, Tahniyeci Hakkı'nın Yakup Cemil ile 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 200.

Mustafa Kemal'in de bu durumu bildiğini belirtir.[255] Ancak Falih Rıfkı, *Çankaya* adlı eserinde bunun aksi olarak Yakup Cemil ve Hüsrev Sami gibi isimlerin Mustafa Kemal'i sevdiklerini belirtir. Hatta 1909 Kongresi'nin akabinde "ordu-siyaset" çerçevesindeki söylemleri sebebiyle Mustafa Kemal'in öldürülmesi yönünde komite tarafından karar alındığını, kararı icra görevinin Yakup Cemil ve Hüsrev Sami beylere teklif edildiğini, Yakup Cemil'in bu teklifi kabul etmediği gibi durumdan Mustafa Kemal'i haberdar ederek "kendine dikkat etmesi gerektiği"ni belirttiğini ifade eder.[256]

Yakup Cemil'in yukarıdaki ifadeleri gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Rauf Bey tarafından yalanlanır. Rauf Bey, hatıralarında kendisiyle ilgili iddialar hususunda şöyle der: "Böyle şeylerden katiyen haberim yok. Yakup Cemil Bey'i, tekrar ediyorum, bir kere Kahire'de ikinci ve son defa da, seferberliğin başında, Londra'dan dönüşte, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı makamında ziyaret ettiğim zaman görmüştüm. Paşa'ya, Almanlara lüzumu olacağından bahisle, elindeki bin kadar domuzun, Bahriyece satın alınmasını teklif ve rica ediyordu."[257]

Mustafa Kemal Paşa da Falih Rıfkı'ya anlattıklarıyla Yakup Cemil Bey'in iddialarının, meselenin zanlılarından ve "onunla hemfikir ve hemhâl olan" Doktor Hilmi Bey aracılığıyla kulağına çalındığını ifade eder ve bu mevzu hakkında şunları söyler: "…Yakup Cemil'in hareketini iyi karşılamadım. Hatta o sırada fırkalarımdan birine tayin olunan bir kumandanla [Ali Fuat Paşa (1882-1968)] konuşurken kendisine İstanbul'daki faciadan bahsederek: 'Yakup Cemil asılmış, sebebi de Mustafa Kemal, harbiye nâzırı ve başkumandan olmadıkça kurtuluş yoktur,' demiş. Sana bir şey söyleyeyim mi? Bu adam faraza muvaffak olsa idi ve ben işitse idim ki Yakup Cemil İstanbul'da Mustafa Kemal harbiye nâzırı ve başkumandan vekili olsun diye isyan etmiş ve muvaffak olmuş. Benim bu vaziyeti hoş görmeye tenezzül edeceğimi tasavvur edebilir misin? Evet, vazifeyi derhâl kabul ederdim. Fakat İstanbul'a gidip Yakup Cemil'i cezalandırmak şartıyla. Eğer ben, o ve emsalinin vasıtası ile iktidara gelecek

---

[255] Aydemir, *Tek Adam*, s. 266, s. 134.

[256] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul 1984, s. 57.

[257] Orbay, *age*., C. 1, s. 212.

bir adamsam, adam değilim!' demiştim."[258] Zürcher, Doktor Hilmi Bey'in kendisine sığınması ve bir vazifeyle korunması üzerinden bir değerlendirme yaparak "Mustafa Kemal komployа karışmamış olsa bile" komplocuların ondan bir şeyler beklediklerini belirtir.[259] Falih Rıfkı, Mustafa Kemal'in "Yakup Cemil'i cezalandırmak şartıyla vazifeyi kabul ederdim," dediğini aktarır. Ancak bu hususta bir hatırasına yer veren Celâl Bayar, Çankaya Köşkü'nde Doktor Hilmi Bey'in de dâhil olduğu bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'yla hususi sohbetlerinde konunun Yakup Cemil'in kendisini Harbiye Nâzırlığına getirmesi meselesine gelmesi üzerine hiddetlenerek "Eğer bu teşebbüs muvaffak olsa idi tekliflerini katiyen reddederdim. Ben zorbalıkla, silah kuvvetiyle mansıp arayan adam olabilir miyim? Buna asla tenezzül etmezdim," dediğini aktarır.[260]

Mustafa Kemal Paşa hakkındaki bir diğer iddiaysa Ordu kumandanlarını hükûmet aleyhine tahrik ettiği iddiasıdır. Hatta Rauf Bey, Enver Paşa'nın da bu şekilde düşündüğünü belirtir ve Paşa'nın kendisine şöyle dediğini ifade eder: "Mustafa Kemal Paşa nedense sadece vazifesine taalluk eden noktalardaki kanaatlerini söylemekle kalmıyor. Askerlikle bağdaştırılması kabil olmayan hususi ve siyasi tahriklere de teşebbüs ediyor. Herhâlde duymuşsundur. Bir defa bazı ordu kumandanlarına telgraf çekerek hepsini birlikte harekete davet ve itaatsizliğe teşvik etmişti." Rauf Bey hatıralarında bu iddiaları doğru bulmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordu

[258] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2021, s. 16-17; Atay, *Çankaya*, s. 99-100; Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 114; Eşref Bey'in Yakup Cemil metninde de Mustafa Kemal Paşa'nın "Yakup Cemil ihtilaliyle ben getirilmiş olaydım, evvelâ bu ihtilalcileri tepelerdim" dediği ifade edilmektedir. Bk. *İBB.*, *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 2; Mustafa Kemal Paşa, Doktor Hilmi Bey'in Yakup Cemil'le "hemfikir ve hemhâl" olduğunu belirtir. Doktor Hilmi Bey de Paşa'nın iddiasını gazeteye gönderdiği bir mektupla nazik bir dille tekzip eder ve Yakup Cemille hemfikir olmadığını belirtir. Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3-4; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2; Sadi Borak, Doktor Hilmi'nin Yakup Cemil ile Bursa'da bir görüşmesinden bahseder ve bu görüşmede Yakup Cemil'in, münferit sulhtan ve Mustafa Kemal'i iş başına getirmekten bahsettiği belirtilir. Bk. Borak, *age*., s. 26.

[259] Zürcher, *age*., s. 116.

[260] Bayar, *age*., C. II, s. 197-198.

Kumandanlarına çektiği söylenen telgraf için de Vehip Paşa'yı garazkârlıkla itham ederek, bu teşebbüslerle katiyen alakası olmadığını söyledi"ğini belirtir.[261]

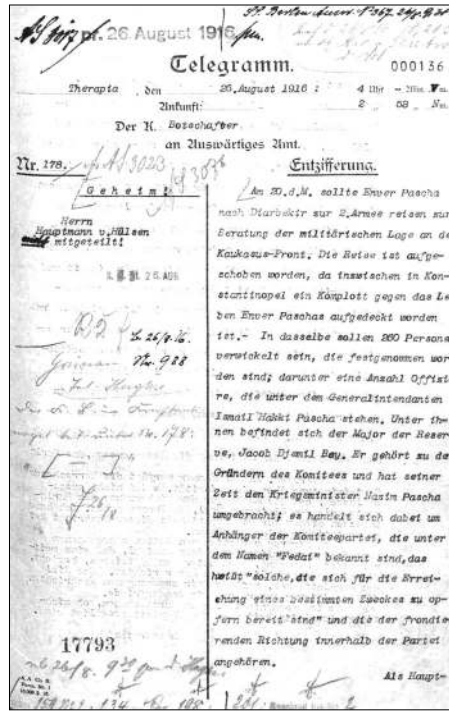
Görüldüğü üzere Yakup Cemil, *münferit sulh* gerçekleşirse ve yeni bir kabine teşkili sağlanırsa Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi, Rauf Bey'i de Yavuz ve Midilli'nin kumandanı olarak görmek ister. Ancak her ikisi de bu hususta bir teklif almadıklarını ifade eder ve mevzuu etraftan duyduklarını söylerler. Eldeki mevcut bilgi ve belgeler ışığında Yakup Cemil'in Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik düşünceleri aşikârsa da onların teklif alıp almadıklarıysa kat'î surette belli değildir. Burada değinilmesi gereken bir husus da Enver Paşa'nın hadise karşısında serinkanlılığını muhafaza etmesidir. Bu hususta Şevket Süreyya, "Yakup Cemil dedikodularıyla kafaların bulanık olduğu bir zamanda, Enver Paşa'nın gösterdiği bu sükûneti onun lehine değerlendirmemek kabil değildir," der.[262]

Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği raporlarında Yakup Cemil meselesi

Yakup Cemil meselesinin Alman Büyükelçiliği tarafından da dikkatli bir şekilde başından sonuna kadar takip edildiği görülmektedir. Örneğin Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinde dragoman olan Dr. Weber, Almanya Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta İsmail Canbolat'la yaptığı bir görüşmeden bahseder. Canbolat'ın hadiseden birkaç haftadan beri haberdar olduklarını ve daha fazla malumat edinmek ve bu işin nereye kadar uzanabileceğini görebilmek gayesini matuf olarak bu kişilerin takip edildiklerini söylediğini aktarır. Canbolat, bu meselede kilit şahsiyet olarak dört kişi üzerinde durur: Yakup Cemil, Satvet Lütfi, Sapancalı Hakkı ve Enis Avni. Dr. Weber'in telgrafındaki Yakup Cemil değerlendirmesi şu şekildedir: "Harp üzerine tekrar hizmete dönen eski bir zabit. Yakup Cemil, 1908 devriminin ana aktörlerinden biri olduğu hâlde ihtilalin ma-

[261] Orbay, *age*., C. 1, s. 213-216.
[262] Aydemir, *Tek Adam*, s. 270.

nevi lideri iddiasında olamamış biri. İsmail Canbolat, onu her yöne çekilebilecek yumuşak ve bağımlı bir karakter olarak tarif etmiştir." Weber, bu komployu tertip edenlerin toplantılarının Bursa'da gerçekleştiğini, ilk başta Enver Paşa'yı hedef aldıklarını ve işin arkasında İngiliz entrikaları ve altınının olduğu iddiasını vurguladıktan sonra mahrem olarak bu bilgileri İsmail Canbolat'tan elde ettiğini belirtir.[263]

Telegramm. 000136

Therapia, den 26. August 1916

Ankunft:

Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt.

Nr. 178. Entzifferung.

Geheim!

Herrn Hauptmann v. Hülsen mitgeteilt

An 20.d.M. sollte Enver Pascha nach Diarbekir zur 2.Armee reisen zur Beratung der militärischen Lage an der Kaukasus-Front. Die Reise ist aufgeschoben worden, da inzwischen in Konstantinopel ein Komplott gegen das Leben Enver Paschas aufgedeckt worden ist.- In dasselbe sollen 200 Personen verwickelt sein, die festgenommen worden sind; darunter eine Anzahl Offiziere, die unter den Generalintendanten Ismail Hakki Pascha stehen. Unter ihnen befindet sich der Major der Reserve, Jacob Djemil Bey. Er gehört zu den Gründern des Komitees und hat seiner Zeit den Kriegsminister Nazim Pascha umgebracht; es handelt sich dabei um Anhänger der Komiteepartei, die unter dem Namen "Fedai" bekannt sind, das heißt "solche, die sich für die Erreichung eines bestimmten Zweckes zu opfern bereit sind" und die der frondierenden Richtung innerhalb der Partei angehören.

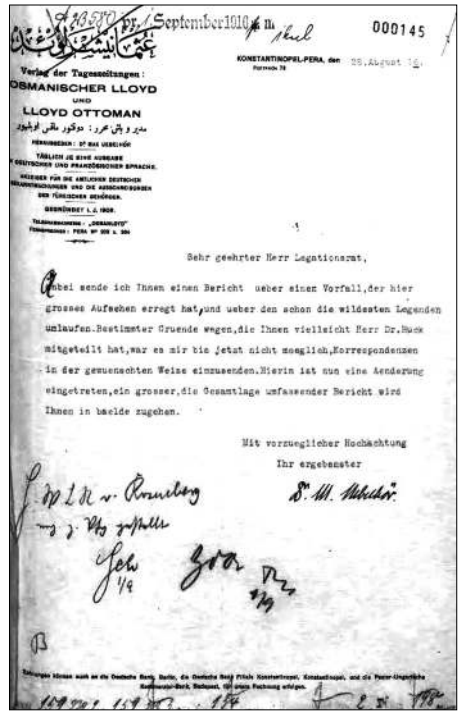
Als Haupt-

17793

Dr. Weber'in telgrafı
PA-AA, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, 26 Ağustos 1916

Osmanischer Lloyd Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör, Elçilik Müşaviri'ne sunduğu beş sayfalık *Türk Hükûmetine Karşı Komplo* başlıklı raporda da Yakup Cemil meselesi hakkında güvenilir kaynaklardan elde ettiği bilgileri Müşavirin dikkatine sunar. Raporda Enver Paşa'yı ve Talât Bey'i öldürmek ve hükûmeti değiştirmek üzere kurulu bir komplonun tespit edildiği ve bu çerçevede otuz kişinin tutuklandığı belirtilir. Tutuklananlar içerisinde İttihâdçılığıyla en çok dikkatleri üzerine çeken şahsın Yakup Cemil ve onun zor zamanlarda hep arkadaşlarının yanında olduğu vurgulanır. Max Übelhör, Sapancalı Hakkı'nın ise Bükreş'teki *Times* gazetesinin temsilcisi, gerçekteyse siyasi ajan olan bir kimseyle irtibatta olduğunu belirtir. Hakkı'nın münferit

[263] *PA-AA*, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinde görevli olan Dr. Weber'in Alman Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu rapor, Tarabya, 26 Ağustos 1916. Bu hususta ayrıca bk. Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 87-88.

Verlag der Tageszeitungen:
OSMANISCHER LLOYD
UND
LLOYD OTTOMAN

000145

KONSTANTINOPEL-PERA, den 28.August 16.

Sehr geehrter Herr Legationsrat,

Anbei sende ich Ihnen einen Bericht über einen Vorfall, der hier grosses Aufsehen erregt hat, und ueber den schon die wildesten Legenden umlaufen. Bestimmter Gruende wegen, die Ihnen vielleicht Herr Dr. Rück mitgeteilt hat, war es mir bis jetzt nicht moeglich, Korrespondenzen in der gewuenschten Weise einzusenden. Hierin ist nun eine Aenderung eingetreten, ein grosser, die Gesamtlage umfassender Bericht wird Ihnen in kuerze zugehen.

Mit vorzueglicher Hochachtung
Ihr ergebenster

Osmanischer Lloyd Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün raporunun üst yazısı
PA-AA, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, 28 Ağustos 1916

sulh için çalıştığını ve bu siyasi ajana Osmanlı hakkında bilgiler verdiğini iddia eder. Hatta belki Sapancalı'nın verdiği bilgilerin de etkisiyle *Times* gazetesinde Osmanlı'da mahsulün bol olduğu yönünde haberler çıktığı ve böylelikle münferit sulha hazır Osmanlı düşüncesinin yaratılmaya çalışıldığını ifade eder. Münferit sulh davası açısından bu derece önemli bir şahsın kısa sürede serbest kalması üzerine Übelhör, Sapancalı'nın bir görüşe göre Yakup Cemil hadisesini detaylarıyla aktarma sözü verdiği, diğer görüşe göre ise İttihâdçılar içerisinde nüfuzlu tanıdıkları olduğu için serbest bırakıldığı vurgusunu yapar. Kendisinin "hatırlı tanıdıkları"nın arabuluculuğuyla kurtulmuş olabileceğine inandığını aktarır. Übelhör, raporunda, Sapancalı Hakkı'yı kilit isim olarak gördüğünü belirtir ancak daha ötesi olduğunu ima eder. Bu meselenin çok daha ilerilere gidebileceği hatta hükûmetin arzulamadığı şahsiyetlere de dokunabileceği değerlendirmesini yapar ve Sapancalı'nın serbest bırakılmasının bir pazarlığın neticesi olabileceğini dikkate sunar. Bir başka kaynaktan elde ettiği bilgiyse Prens Sabahaddin ve Satvet Lütfi'nin Yakup Cemil meselesiyle ilgilerinin olmadığıdır. Kaynağın verdiği bilgiye göre Satvet Lütfi'nin tutuklanması münferit sulh meselesini örtbas etmek içindir. Ancak Übelhör, elde ettiği bu bilginin doğru olduğunu düşünmemektedir. Netice olarak Übelhör, İttihâd ve Terakki içerisinde Talât Bey ve Enver Paşa'nın geri adım atmayan dişli

rakiplerinin olduğunu ve İngiltere'nin Bükreş'teki ajanları vasıtasıyla -Sapancalı Hakkı üzerinden- Cemiyet içerisinde taraftar edindiğini belirtir. Yakup Cemil meselesi çerçevesinde oldukça önemli olan bu rapor, münferit sulh meselesinin daha da ilerilere gitmesinin önüne geçildiği ve Yakup Cemil'in hükûmet muhaliflerinin lideri olup olmadığının da belirsizliğine vurgu yapar.[264] Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Paul Wolff Metternich, Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderdiği Yakup Cemil meselesini ele alan 7 Eylül 1916 tarihli bir raporda, Divan-ı Harpte muhakeme edilenlerden çoğunun serbest bırakıldığını, yalnızca on beş tutuklu kaldığını ifade eder. Güvenilir bir kaynağından elde ettiği bilgiye dayanarak bütün meselenin Talât Bey'in iki yüzlü politikasını gösterdiğine vurgu yapar ve Talât Bey'in kendisine karşı olanlara yönelik sert bir tavır takınacağını belirtir. Yine Talât Bey'in gücünü korumak için her yola başvuracağını ve bu durumda Enver Paşa'nın kurban olabileceğini söyler. Muhaliflerin liderinin Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey olduğunu, Enver Paşa'nın görevi bırakması durumunda muhaliflerin Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı olarak düşündüklerini de ilaveten ifade eder.[265] Büyükelçi Metternich, 15 Eylül 1916 tarihli yazısında da Yakup Cemil'in idam edildiğini, hükûmete karşı komplo davasında sanıklara büyük hoşgörüyle yaklaşıldığını ve bu hoşgörünün askerî kanatta memnuniyetle karşılandığını belirtir. Ayrıca Talât Bey'le bir görüşme yaptığını ve Talât Bey'in, hükûmeti devirmek için tertip içinde olanlar ve gizli anlaşmalar yapanlara karşı caydırıcı olması bakımından Yakup Cemil meselesi üzerine bilinçli olarak çok gittiklerini söylediğini ifade eder.[266]

---

[264] *PA-AA*, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün Elçilik Müşaviri'ne sunduğu rapor, Konstantinopel-Pera, 28 Ağustos 1916; Çolak, *age*., s. 91-93.

[265] *PA-AA*, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen rapor, Tarabya 7 Eylül 1916.

[266] *PA-AA*, R 13800, Türkei No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen yazı, Tarabya 15 Eylül 1916.

Yakup Cemil Meselesi hakkında farklı değerlendirmeler

Yakup Cemil meselesi pek çok yazar tarafından değerlendirilir ve bu değerlendirmeler farklılıklar arz eder. Konuyla ilgili hacimli bir eser vücuda getiren Mustafa Ragıp Esatlı, Yakup Cemil'i dolduran kişinin Hüsrev Sami olduğunu iddia eder. Yakup Cemil'in Midhat Şükrü'yle görüşmesi akabinde Kara Kemal'in durumdan Talât Bey'i haberdar ettiğini, Talât Bey'in de hadisenin künhüne vâkıf olabilmek amacıyla Yakup Cemil'in her adımını takip ettirdiğini belirterek Yakup Cemil'i Talât Bey kanadının kışkırttığını söyler. Yine Yakup Cemil'in; Talât Bey ve Mahmut Kâmil Paşa gibi isimlerle görüşerek onların da muvafakatini aldığını ifade eder. İddiaya göre Yakup Cemil, Sadrazam Said Halim Paşa'yla yaptığı görüşmede Sadrazam'a münferit sulhtan bahseder: "Ben bu barışı sağlamaya azmettim! Barış olmazsa inkılâp yapacağım," der.[267] Ayrıca Talât Paşa'yla da bir görüşme yaparak onun da muvafakatini alır, Talât Bey ise Enver Paşa'nın buna katiyen yanaşmayacağını söyler.[268] Yakup Cemil meselesini ele alan bir diğer isim olan Galip Vardar da Enver Paşa ve Talât Bey'in, ele avuca sığmayan ve Osmanlı'yı harpten çıkarmaya çalışan Yakup Cemil'i harcamaya karar verdiğini, Enver Paşa'nın biraz müteredditolsa da Talât Bey'in kararında kat'î olduğunu belirtir. Vardar, İzmitli Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami'nin Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın yerine Cemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı yapmaya çalıştıklarını da iddia eder.[269] Yakup Cemil'in tutuklanması öncesinde Talât Bey'le Enver Paşa'nın gerçekleştirdiği bir görüşmeden de bahseder ve Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami gibi isimlerin Fethi Bey ve Cemal Paşa'yı iktidara getirmek için çalıştıklarını söyler.[270] Yakup Cemil meselesinin Dâhiliye Nâzırı

[267] Esatlı, *age*., s. 472-485. Ancak Said Halim Paşa'yla görüşmede böyle bir şeyden bahsedilmez. Çünkü Said Halim Paşa, Yakup Cemil'le görüşmede sadece terfi meselesinden bahsedildiğini belirtir. Bk. *MSB., ATASE., BDH*., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın cevabı, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916], 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

[268] Esatlı, *age*., s. 505-506.

[269] Vardar, *age*., s. 253, 373-374.

[270] Ertürk, *age*., s. 147.

SONUÇ

Silah ve siyaset arasında tükenmiş bir ömür…

Bu çalışmayla İttihâd ve Terakki Cemiyetinin fedaileri içerisinde ilk akla gelen ve efsaneleştirilmiş bir hayat hikâyesi olan Yakup Cemil'in 1884 yılında Yenibahçe'de başlayan ve Harbiyeden mezuniyeti sonrasında hem asker hem de Cemiyetin fedaisi olarak doludizgin süren bir yaşamın 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmesine kadar biyografisinin bilgi ve belgelere istinat edilmek suretiyle yeniden inşasına çalışılmıştır. Yakup Cemil'in hayat hikâyesinde üç büyük kırılma noktası vardır. Bunlardan birincisi 1908'de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne iştirakidir. İkincisi Bâbıâli Baskınıdır ve bu baskın Yakup Cemil'in hem Cemiyet içerisinde hem de toplum nezdinde popülaritesini zirveye taşımıştır. Üçüncüsüyse münferit sulh iddiasıyla ortaya çıkmasıdır. Nitekim bu iddia, onu Divanı Harp kararıyla kurşuna dizilmeye kadar götürmüştür. Kurşuna dizilmesi süreci âdeta efsaneye dönüştürülmüştür. Ölümü sonrasının ilginç yanı ise Bâbıâli Baskını dolayısıyla Yakup Cemil'e düşman gözüyle bakan çevrelerin, münferit sulh yüzünden kendi arkadaşları tarafından kurşuna dizilmesi sonrasında onu sahiplenmeye çalışmaları, "Kör ölür badem gözlü olur" sözüne hayat vermeleridir.

"Pireyi gözünden vuracak derecede nişancı" olan Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyeti içerisinde bir fedai olarak özellikle Bâbıâli Baskını (23 Ocak 1913) sonrasına kadar fevkalade lüzumlu ve Cemiyetin sorunlarını aşmada ihtiyaç duyulan bir fedai olarak görülmüştür. Nitekim Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İran'dan Trablusgarp'a, Balkan Harbi'nden Cihan Harbi'ne kadarki doludizgin hayatı ve Cemiyet için yaptıkları bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle tertibinden icrasına kadar Bâbıâli Baskını'nda yer alması, bu baskında gözü kara bir şekilde Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı vurması ve nihayetinde Cemiyete kat'î iktidar yolunun açılmasındaki katkısı dolayısıyla ünü daha da artmıştır. Baskın sonrasında askerlikle ilişiği kesilse de hafif bir ceza alışı da Cemiyet içerisinde güçlü ve çekinilen bir karakter olduğunun göstergesidir.

Ancak bu baskın belki hayatının zirvesi olsa da onun düşüşünün başlangıcı olarak da görülebilir. Zira bundan sonraki süreçte "daha tehlikeli" bir şahsiyet olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Nitekim hem Edirne'nin istirdadı süreci ve Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı için baskı yapan fedailerin başta gelenlerinden olması hem de Cemiyetin kongrelerinde muhalifliği ve Cemiyet faaliyetlerinde "başına buyruk" tavırlarıyla Dâhiliye Nâzırı Talât Bey gibi isimlerin tepkisini çekmiş "yol arkadaşlığı" sürdürülemez bir şahsiyet olarak görülmüştür. Çünkü Cemiyet, iktidarı ele geçirdikten sonra siyaseti öne çıkararak fedaileri bir kenara itmeye ve hatta onlardan kurtulmaya çalışmıştır, denilebilir. Yani "İş başına gelenler, getirenleri sevmezler," sözü tecelli etmiş gibi gözükmektedir. Zira iktidara yürürken mutlaka gerekli görülen fedailer, artık huzursuzluk çıkaran şahsiyetler olarak telakki edilmişlerdir; Mümtaz Bey, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil gibi Bâbıâli Baskını'nda öne çıkan ve hayatlarını meşruiyetin sınırlarında yaşayanlara bakışın değişmesi bu durumu göstermektedir. Onlar, arkadaşlarını iktidara taşırken belki de kendi sonlarını hazırlıyorlardı.

Yakup Cemil'in sonunu hazırlayan hadise 1916 Temmuz ayının sonlarında Meserret Otelinde toplantılar yapması ve bu toplantılarda münferit sulh düşüncesini ortaya koyarak bu düşünceyi Hükûmete kabul ettirmek istemesidir. Çünkü kurşuna dizilerek öldürülmesiyle sonlanacak hayatının kritik evresi bu şekilde başlamıştır. Nitekim bu mesele sadece harp döneminde değil Cumhuriyet devrinde de önemli görülmüş; münferit sulh düşüncesi ve Yakup Cemil meselesine dair birtakım değerlendirmeler yapılmış, hakkında Ertürk, Vardar ve Esatlı tarafından ayrışan noktaları olsa da birbirinin benzeri iddialar ortaya atılmıştır. Bu kişiler, Yakup Cemil meselesini tamamıyla Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in bir komplosu olarak değerlendirmişlerdir. Ertürk, ilaveten, Sultan Vahdeddin'in veliaht iken Yakup Cemil'le iş birliği yaptığını da iddia etmiştir. Gerek Ertürk gerek Vardar gerekse de Esatlı'nın eserlerinde Yakup Cemil meselesinin Divan-ı Harpteki sorgusuna da yer verilmiş, Yakup Cemil'in münferit sulh ve silahlı bir şekilde hükûmeti devirme teşebbüsü içerisinde olduğunu itiraf ettiği iddia edilmiştir. Sonrasında kaleme alınan eserler de ağırlıklı olarak bu üç isme istinat etmek suretiyle benzer iddialar üzerinde durmuşlardır. Farklı iddia ortaya koyan ise

YAKUP CEMİL MESELESİ DİVAN-I HARP SORGU TUTANAĞI

Satvet Lütfi'nin ifadesi, 20/21 Ağustos

[s. 1] Bursa'da Servinaz Oteli müste'ciri 28 yaşında Satvet Lütfi Bey'in ifade-i mazbutasıdır. 7/8 Ağustos 1332 [20/21 Ağustos 1916].

Bursa'da suret-i dâimede Servinaz Otelinde mi yatıp kalkıyorsunuz yoksa Çekirge'de veya Bursa'da diğer hâneniz olup da geceleri oraya mı gidiyorsun?

Oteli isti'car ettiğimden beri otelde yatıp kalkıyorum. Başka bir yerde kaldığım vâki' olmamıştır. Yalnız tahminen bir ay mukaddem berây-ı istihmâm Mudanya'ya gittiğimde treni kaçırmaklığım üzerine bir ay müddet için isti'car etmiş olduğum bir odada kaldım.

Satvet Lütfi Bey'in ifadesi, s. 1.

Servinaz Oteline Yakup Cemil Bey hangi tarihte gelmiştir ve Otelde ne kadar müddetle kalmıştır ve Yakup Cemil Bey'in Otelde bulunduğu esnada az çok maruf simalardan daha kimler bulunmuştur? Ta-

rih hatırınızda kalmamış ise tahminen ne kadar zaman evveldir?

Yakup Cemil Bey[’in] mayısın on beşinden sonra Otelimize geldiğini zannederim. Tahminen yirmi gün kadar kaldı. Yakup Cemil Bey’in Otelde bulunduğu esnada maruf simalardan başka hiç kimsenin bulunduğunu hatırlayamıyorum. Yalnız Yakup Cemil Bey’in avdetine yakın bir zamanda Mebus Hüseyin Kadri Bey iki üç gün kadar Otelde kalmıştır.

Başka gerek Çekirge’de veya Bursa’da diğer otel ve hânelerde ikāmet edip de geceleri veya gündüzleri Yakup Cemil Bey ile konuşmak üzere gelip giden maruf simalardan kimler vardır?

Hüsrev Bey, Mebus Âtıf ve Âsaf beylerin bir veya iki defa Yakup Cemil Bey’i ziyaret ettiklerini hatırlıyorum.

Bizzat siz Yakup Cemil Bey ile bu yirmi günlük ikāmeti esnasında tabiatıyla birçok kereler konuşmuş olacaksınız mübâhasâtınız neye dair idi?

Otele gelen misafirle az görüşmek menfaatim îcabı olduğundan bittabi Yakup Cemil Bey’le de ancak birkaç defa görüştüm. Bu musâhabeler esnasında Yakup Cemil Bey muhârebede geçirdiği hayattan bahsetmişti. Bir de kendisi ve Enis Avni Bey’in iştirakiyle Keşiş Dağı tepesine bir otel inşa ettirip, ondan istifade etmek cihetini düşünerek çiftçilik ve arıcılığa merakı olduğundan birçok defa **[s. 2]** arıcılık ve çiftçilikten bahsolundu.

Aka Gündüz (Enis Avni) Bey Otele gelir, sizinle ve Yakup Cemil Bey’le görüşür mü idi?

Enis Avni yedi sekiz aydan beri Otelde ikamet ediyor ve Yakup Cemil Bey’in ehibbâsından olduğu için bittabi onunla görüşürdü.

Ne gibi şeyler konuştuklarına dair az çok malûmatınız var mıdır?

İhtimal o zaman ne konuştuklarına dair az çok haberdar olurdum. Fakat aradan zaman geçtiği için hatırımda kalmamıştır.

İstanbul’a niçin ve ne zaman geldiniz?

Tahminen bir ay mukaddem Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi Hazretlerine mezuniyet için bir mektupla istirhamda bulunmuştum. Mezuniyeti burnumda bir ameliye-i cerrâhiye yaptırmak üzere talep ve rica etmiştim. Temmuzun yirminci günü on beş gün mezuniyetle İstanbul’a geldim.

Mezuniyetinizi mûcib olan ameliye-i cerrâhiyeyi İstanbul'da müddet-i ikâmetiniz zarfında icra ettirdiniz mi?

Hayır, icra ettirmedim; buna birçok sebep var: Evvelâ, kâfi derecede param yoktu. Hatta geçen hafta Çekirge'deki Otele bir telgraf da çektim. Para göndermelerini bildirdim. Sâniyen, Talât Beyefendi kendilerini haberdar ettikçe mezuniyet vereceklerini va'd buyurdukları için isti'câle lüzum görmedim. Sâlisen, Talât Beyefendi'den intizar ettiğim bir cevap da ameliyatımın tehirine sebebiyet vermişti. Fakat bu defa Çekirge'den beklediğim para gelince ve aşı şahadetnâmesini istihsâl için İstanbul'da beş-altı gün daha kalacağım anlaşılınca ameliyatın icrasına teşebbüs ettim. Bunun için de kolera aşısını yapan Zeynep Kâmil Hastahânesi Ser-tabibi Doktor Lebid Bey'in vesâtetini istirham ettim. Doktor Lebid Bey, mütehassısıyla görüşüp takarrür edecek ameliyat gününü dün veya bugün telefonla bana bildirecekti.

Mademki üzerinizde ameliyat için lüzumu olan para yok idi, neden ameliyatı vesile ittihâzı ile mezuniyet talep ettiniz?

Otelin hâsılatından daima bulunuyor ve hatta oradan ayrılırken arkamdan derhâl para yetiştirmelerini tembih etmiştim. Fakat geç kaldığını görünce telgrafla istedim. Mamafih ameliyat yaptıramamaklığıma yegâne sebep parasızlık değil. Yukarıda **[s. 15]** bunu da hükûmete arz ile bilhassa Bursa'daki ekmek meselesini nazar-ı itibara almalarını istirham ettim. Cemiyet âzâsı arasında bazı mübâyenet-i efkârı Mebus Sûdî Bey ve Doktor Hasan Rıza Bey'den de işittim.

Bursa'da ve İstanbul'da bulunduğunuz esnada Vükelâdan bazılarının debdebesinden ve bazılarının da etrafındakilerin müsâmahasından bahis ve bu gibi ahvâlin halk beyninde fena cereyanlar tevlid ettiğinden bahsetmişsiniz. Halka giran gelen bu debdebeler kimler tarafından yapılıyor ve ne gibi şeylermiş, müsâmaha eden zevât kimlerdir ve ne gibi husûsâta müsâmaha ediyorlarmış?

Esnâ-yı harpte daha mahviyetkârâne hareket etmesi temenni edilen ve iki üç otomobille gezmesi bilhassa avam arasında kîlükâlı mûcib olan en ziyade Enver Paşa Hazretleridir. Sultan Efendi Hazretlerinin maiyetlerinde bulunan zâbit için Bursalılardan bazılarının "Cephe-i harpte bulunması îcab eden bir zâbit bugün işsiz olarak

Canbolat Bey'in İstanbul'da olmamasına rağmen Dâhiliye Nâzırı Beyefendi'ye müracaat etmeyerek Sapancalı Hakkı Bey'e her ne maksatla olursa olsun tavsite niye teşebbüs ettiniz?

Canbolat Bey Bulgaristan'da, Dâhiliye Nâzırı Bey de Çanakkale'de idiler. Hakkı Bey'e müracaatımın sebebi ise: Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'in eski dostudur **[s. 70]** ve benim zannıma nazaran Yakup Cemil'i ikna edebilir. Hakkı Bey'e müracaatımın sebeb-i diğeri de meselenin ona da teklif edilmesidir.

Yakup Cemil Bey bu defa avdetinde Nûr-ı Osmâniye Kulübünde yatmış mı? Böyle bir şeylerden bahsetti mi?

Bilmiyorum ve bana buna dair bir söz söylemedi.

Yakup Cemil Bey'in Rauf Bey ile görüşmediğini neden zannediyorsunuz?

Ben size iki ihtimal mevzubahis ettim: Ya görüşmüştür -çünkü "Yavuz ve Midilli sefâininin vaziyetini o tayin edecek," dedi- yahut da görüşmemişler de benim Yavuz ile Midilli'nin vaziyetlerine karşı sorduğum suale bir cevab-ı mukni' olmak üzere bunu söyledi.

Yani görüşüp görüşmediği hakkında kat'î malûmatınız yoktur, demek mi istiyorsunuz?

Evet, efendim.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. **[s. 71]**

Yakup Cemil'in ifadesi, 23 Ağustos

Maznûnun aleyh; uzunca boylu, mülahham, kestane siyahı saç ve kaşlı, kesik sarıca bıyıklı, ela göz, şaşıca bakışlı gözlü, sarıca benizli: Erenköy'ünde Taşlıtarla'da ve Caddebostan'ında iki hânesinde mukim Âsitâneli 36 yaşında Yakup Cemil Bey'in ahzolunan ifadesidir. 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916].

Ramazanın yirmi dokuzuncu arife günü Meserret Apartmanı'nda bazı rüfekāya mülâki olarak kendileriyle mukadderat-ı memleket üzerine bazı mebâhis îrâd ettiğiniz ihbar olunuyor. Bu bâbda vukū' bulan hâlât ve cereyan eden mükâlemâtı izah ediniz.

Yakup Cemil'in ifadesi, s. 71.

Dört buçuk ay evvel düşündüğüm on beş madde ve bir harita ile yazılmış olan ittifaktan ayrılırsak, İtilâf'a döneklik yapıverirsek acaba ne istifademiz olur ne zararımız olur diye Talât Bey'e arz olunmak üzere arkadaşlarımdan Kemal Bey'i köşküme çağırmıştım. Kendilerinin ayakları yara olduğundan yerlerine Memduh Şevket Bey'i gönderdiler. On beş madde ve harita kendi yazımla ve kurşun kalemle olduğundan kendisine yazımı okuyamayacağı için Kemal Bey'e izahatıyla beraber okudum, konuştuk ve gitti. Bir hafta sonra Kemal Bey'in yanına giderek Talât Bey'e açıp açmadığını sordum. "Talât Bey'e açmadım," [dedi.] Yalnız bu mesele Almanlar galip vaziyetteler ise olamayacağını binaenaleyh Harbiye Nezâretinden Mahmut Kâmil Paşa'dan Memduh Şevket Bey vasıtasıyla Almanların galip veya mağlubiyetlerinin bi't-tahkik şimdilik mağlup denilemeyip kuvvetlerin muvâzenette olduğunu söylemişler ve Kemal Bey, "Talât Bey'e açmadım," dediği hâlde bir gece Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kendi sevdiği arkadaşlarımıza Talât Bey'in Yakup Cemil'in döneklik hakkındaki fikrini, "Hiç kalmadı da artık Yakup Cemil'in fikrini mi kabul edeceğiz?" demiş olduğunu bana söylediler. Benim buna canım sıkıldı. Belki Talât Bey ile aramızı bozmak içindir gibi telakki eyledim. Biraz sonra vapurda iskele başında ve Bâbıâliye yakın postahâne yolu üzerinde **[s. 72]** peşimde üç efendinin beni takip

serret Oteline celbetmenizden maksat ne idi?

Ben Teşkilat-ı Mahsûsaya memur olduğum için her zaman çağırır, görüşür, para veririm.

O gün ne maksatla çağrılmışlar veya ne fikirle gelmişlerdi?

Kendileriyle yakında hareket edeceğimizi görüştüm.

İfâdâtınızı imza ediniz.

Edelim. **[s. 180]**

Mehmet Lütfi'nin ifadesi, 25/26 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Edirnekapı civarında Sultan Hamamı'nda Meydancık Sokağı'nda 22 numaralı hânede mukim Bahriye yüzbaşılığından mütekāit ticaretle meşgul Âsitâneli 39 yaşında Mehmet Lütfi Efendi bin Yusuf Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 12/13 Ağustos 1332 [25/26 Ağustos 1916].

Sapancalı Hakkı Bey ile bir muameleniz var mı?

Hayır, yalnız bundan dokuz buçuk ay evvel Rusçuk'taki gazlarını vagona yüklemek ve göndermek üzere Rusçuk'a gittim. Bilâhare unlarına baktım. Ben bunları teslim tesellüme memur idim.

Bükreş'e gittiniz mi?

Gittim.

İngiliz konsolos tercümanı veya vekili Mösyö Motu ismindeki kimseyi tanır mısınız?

Hayır.

Hakkı Bey ile konuştuklarını bilir misin?

Hayır.

Hakkı Bey ile Romanya'da beraber bulundunuz mu?

Ben onun yanında hizmetkâr makamında idim. Yanında bulunamazdım.

Romanya'da ecnebilerin buradan giden Türklerle temas hâsıl etmek ve onları İtilâf lehine çalıştırmak maksadıyla sarf-ı himmet ettiklerinden haberdar mısınız?

Hayır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Emanuel Karasu'nun ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı şehâdet celbedilen Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Tepebaşı'nda Vanderya Apartmanı'nda mukim İstanbul mebusu 52 yaşında Selanikli Emanuel Karasu Efendi'nin maa-tahlif ahzolunan ifadesidir. 16 Ağustos 1322 [29 Ağustos 1916].

Bahaeddin Şakir Bey'e Sapancalı Hakkı Bey'in bazı beyanatından bahsetmişsiniz. Size mumaileyh Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in istintâknâmesinin 252'nci sahifesinde "Biz Yakup Bey gibi budalaca hareket etmeyeceğiz. Lazım gelen propagandayı yaptıktan sonra, zemini iyice hazırladıktan sonra maksadımızı temin edeceğiz," tarzındaki mülâkat hakkında izahat veriniz.

Bir gün Merkez-i Umûmîden çıkıp Bahaeddin Şakir Bey ile beraber Beyoğlu'na doğru gidiyorduk. Yakup Cemil Bey'in vuku'âtından ötede beride ve alelhusus Merkez-i Umûmîde konuşuluyordu. Bahaeddin Şakir Bey'e bu hususta iyice teenni edilmek îcab ettiğini ve memleketin hiçbir şeye tahammülü olmadığı için feveran hissiyle hareket etmemek lazım geleceğini hasbihâl tarzında söylüyordum. Çünkü "Yakup Cemil'in tarif ettikleri hadise mecnunâne ve tedbirsiz bir vak'adır. Ehemmiyeti olamaz fakat Cenâb-ı Allah, bizi, zemini hazırlayarak vukū' bulacak bir ha-

Emanuel Karasu'nun ifadesi, s. 291.

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 2 Eylül

Sapancalı Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Geçen ki ifadenizin nihayetinde Romanya'daki un meselesi hakkındaki sualin cevabını evrakınızı getirerek cevap vereceğinizi söylemiştiniz. Getirdiğiniz evrakı, izahat-ı lâzıme veriniz.

İngilizlere un sattığım hakkında İstanbul'da deverân eden bir şâyia Romanya'ya da aksettiğinden telgrafla o vakit Harbiye Nâzırı Vekili bulunan Talât Beyefendi'ye ve gerekse Levâzımat-ı Umûmiye Riyâsetine [Beni en yakın olarak siz tanırsınız. Bu gibi bir namussuzluğu katiyyen kabul etmem ve söylenenleri kemal-i hakaretle reddederim ve harcırahları şahsıma ait olmak üzere hemen bir Heyet-i Tahkikiyenin Romanya'ya bu meselenin hakikatini meydana koymak üzere i'zâmını istirham eylerim.] mealinde her iki makama da telgraf çektim. İstanbul'a geldiğim zaman orada geçen cereyanı bâ-rapor Levâzım-ı Umûmiye Riyâsetine bildirdim ve bir aynını da sizce lüzum görüldüğünden burada yazıyorum:

1- Levâzım Reisi İsmail Hakkı Paşa Hazretlerine ikinci defa olarak iki bin vagon un için 13 Kânunuevvel 331 [26 Aralık 1915] **[s. 386]** tarihinde Harbiye Nezâretinde kontratomuz akdedildi. 25 Kânunuevvel 331'de [7 Ocak 1916] Maliye Nezâretince açılan akreditif üzerine şerâitimiz mûcibince Romanya'dan mal teslimine başladım. Bu esnada yirmi seneden beri Romanya'da zahîre ticareti yapan ve hâlihazırda Almanya Hükûmetinin müteahhitleri bulunan Almanya Yahudilerinden mürekkep bir komisyon, Türkiye'yi de monopolize etmek için Türk tüccarlarına karşı bütün kuvvetleriyle rekabet etmekte idiler. Ve bu maksatlarını fiile çıkarmak için benim ve Ahmet Paşa'nın kontrat ettiğimiz un sendikasını ikiye bölerek İbrail sendikasında evvelce hesabımıza alınan bin iki yüz vagon unu yetmiş beş frank fiyatla kapattılar. Hâlbuki ben çuval beraber elli beş franga almıştım. Tabii aradaki fark-ı fiyatı gören İbrail değirmencileri, bana olan taahhüdâtlarından evvel bunlara vermeye mecbur oldular. Bunun üzerine ben sendikayı hemen protesto ettim ve bu protesto neticesinde onlar da taahhütlerini bilâhare îfâ edeceklerini söylediler. Krayova değirmencileri taahhüdâtımızı îfâya başlayın-

Hüsrev Sami'nin ifadesi, 4 Eylül

Berây-ı istizâh celbedilen İzmir'de Lale Sokağı'nda 7 numaralı hânede mukim ve Şişli'de Sapancalı Hakkı Bey'in hânesinde mukim ticaretle meşgul Gümülcineli 32 yaşında Hüsrev Sami Bey bin Hüseyin Bey'in ahzolunan ifadesidir. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsât-ı vâkı'ası hakkındaki malûmatınızı söyleyiniz.

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtı hakkındaki malûmatım sırf mesmûâttan ibarettir. Bendeniz vak'anın esnâ-yı hudûsünde İzmir'de bulunuyordum. Bir gün -tarihi hatırımda kalmamış- bir telgraf aldım. Sapancalı Hakkı Bey'in imzasını hâvi idi. Hakkı Bey'in delâletiyle bir muamele-i ticariyede bulunduğumuzdan vehleten davetin buna ait olduğuna hükmederek İzmir'den hareket ettim. Zannederim ki bayramın dördüncü günü idi. Ailem iki seneden beri Eskişehir'de ikâmet ettiğinden dolayı hem ziyaret etmek hem de bayramlaşmak niyetiyle Eskişehir tarikini tercih ettim. Orada iki üç gün kadar kaldıktan sonra Dersaadet'e hareket ettim. Eskişehir İttihâd ve Terakki Müfettişi Nail Bey de şimendiferde benimle beraber idi. İstanbul'a

Hüsrev Sami'nin ifadesi, s. 426.

Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos

Görülen lüzum üzerine Şevket Bey'in tekrar zabtedilen ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Hadice Bâise Hanım kaç defa Bursa'ya gidip gelmiştir?
İki üç defa gelip gitmiştir.
Bunu nereden biliyorsunuz ve bu mutlak mıdır?
Bursa'dan her avdetinde Kâtip Salih Bey'e Satvet Lütfi'den selam getiriyordu. Buradan biliyorum.
Mektup [gibi] bir şey getiriyor mu idi?
Hayır, görmedim.
İmza ediniz.
Doğrudur. İmza ederim. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 EylüL

[s. 1] Sarıyer'de Yeni Mahalle'sinde Bağlar Caddesi'nde 37 numaralı hânede sakine ve Şile'de mukim; ziraatle meşgul müteveffa Abdullah'ın zevcesi 20 yaşında Şileli Hadice Baise Hanım bint Halil'in ahzolunan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Sizi Sinop'a teb'id ettiler mi?
Beşiktaş Donanma Cemiyeti bir kasa vermiş idi. İane topluyordum, kendilerine götürüyordum. Makriköy'ünden bir gün trene geç kalmış idim. Polise müracaat etmiş idim. Bu sırada "Sizi Müdüriyetten istiyorlar," dediler. Gittim, orada "Sahte kasa taşıyor," diyerek beni Sinop'a nefyettiler.
Siz aslen Şileli misiniz?
Şileliyim. Orada tevellüd ettim.
Kaç yaşına kadar orada oturdunuz?
Küçük iken büyük validem ile Sarıyer'e gelmiş idim. Şile'ye gittim. Teehhül etmiş idim. Esasen Şile'ye gider gelir idim. Kaç yaşında teehhül ettiğimi bilmiyorum. Zevcemle iki üç sene geçindik. Bir

Karar

Hükûmet-i hâzıra aleyhinde içtimâ'-ı hafî akdeylediği iddiasıyla maznûnun aleyh olan ihtiyat zâbit binbaşılarından Yakup Cemil Bey ile ahîren maznûniyetleri talep olunan Bursa'da Servinaz Oteli müste'ciri ve Sabahaddin Bey'in kâtibi Satvet Lütfi ve Selanik Bankası dâhilindeki odasında ticaretle meşgul Sapancalı Hakkı ve Şehremaneti Tahniye İdaresi Müdür Vekili İbrahim Hakkı ve Bursa'da mukim Aka Gündüz nam-ı diğer Enis Avni ve Maiyet-i Seniyye Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Nevzat ve Yüzbaşı Maçkalı Ahmet ve Yenişehirli Ali Haydar ve Mülâzım-ı Evvel Murat ve Jandarma Mülâzım-ı Evveli Hasan Hoca, Doktor Safvet Nezihî Bey ve efendilerle çeteci Bekir ve Eczacı Vâsıf ve Kondüktör Tayyip ve Telgrafçı Fehmi ve Yahya Kapudan ve Feyzi Dede'nin Mehmet ve Selim ve Hasan ve Kâmil ile Hadice Bâise Hanım haklarında ezmine-i muhtelifede tevdi ve suret-i talep dairesinde bi't-tevhid cümlesi haklarında icra kılınan tahkikat-ı istintâkiye neticesinde İnkılâb-ı mesud-ı Osmânî'yi müteakip âmâl ve ihtirâsât-ı sefile saikasıyla vakit vakit tezahür eden harekât-ı bâğiyâne ve irticâ'kârânenin kal'ı ve vatan-ı Osmânînin zaman zaman izmihlâline bâdî olacak harekât-ı mütecâsirlerinden memleketin tathîri emrinde ruh-ı milletten istifâza ederek tahlis-i vatana teşmir-i sak-ı ihtimam eyleyen ve bu ef'âli şekl-i meşruiyette icraı kendisine vazife-i esasiye addeyleyen zümre-i vatanperveran meyanında bulunmuş olmasından mütehassıl kibir ve gururu, tab'-ı hayalperestânesi itibarıyla ucb ve nahvetin derece-i gayesine îsâl eyleyen Yakup Cemil Bey'in ahîren İstanbul'a vürûdunu müteakip kaymakamlıkla bir fırka kumandanlığına tayini hakkındaki müracaat-ı mütevâliyesinin Nezâret-i Harbiye mukarreratı iktizasınca is'âf olunamayacağı ve fakat hizmet-i vataniyesini îfâ arzusunda bulunuyor ise Üçüncü Ordu Kumandanlığı maiyetine memur edilebileceği Enver Paşa Hazretleri tarafından beyan ve kendisine bu sureti nâtık bir kıt'a emirnâme tastir ve tevdi edilerek mahall-i memuriyetine gitmesi emir ve tembih olunmuş ve bu hâl Yakup Cemil Bey'in tahayyülât-ı vâkı'asına hâtime çekerek inkisâr-ı hayaline ve birkaç gün sonra bu şekilde yani Üçüncü Ordu maiyetinde istihdamını mutazammın emirnâmenin mutlak olarak bir gûnâ sıfat-ı tayinini hâvi bulunmaması serriştesiyle gidemeyeceği yolundaki müddeayâtına karşı da nihayet bir müddet için mezun addedilebilmekten başka bir

YAKUP CEMİL MESELESİ İLE İLGİLİ MÜTEFERRİK EVRAK

Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı

Divan-ı Harb-i Örfi
Adet: 362

Dersaadet, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916]

Zât-ı Sâmi-i Nezâret-penâhîye

Ma'ruz-ı çâkerânemdir.

Yakup Cemil Bey ve rüfekâsı haklarında icra kılınmakta olan tahkikat-ı istintâkiye neticesinde ta'mikat ve tetkikat-ı vâkı'anın tenvir ve hakikat-i hâlin tezâhürü emrinde ber-vech-i âtî arz ve tezbîr kılınan husûsâta lütfen cevap i'tâ buyurmalarını istirham eylerim.

1- Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtına zât-ı âlî-i Nezâret-penâhî hangi tarihte ve ne vasıta ile muttali olmuşlardır?

2- Mahiyet-i teşebbüs hakkında muhbir ne suretle idare-i kelam etmiştir?

3- Yakup Cemil Bey, Nezâret-i Harbiye cânibinden bir gûnâ vaziyet-i şahsiye gösterilmeksizin Vehip Paşa nezdine memur edildiğinden şikâyeti mutazammın müracaatta bulundu mu?

4- Yakup Cemil Bey'e mahall-i memuresine gitmesi Paşa-yı müşarünileyh taraf-ı Nezâret-penâhîlerinden tavsiye edileceği va'd edildi mi?

5- Ber-minval-i ma'ruz mevâid-i Nezâret-penâhîye karşı Yakup Cemil Bey kanaat etmeyerek izhâr-ı infial etti mi?

6- Zât-ı Nezâret-penâhîlerine, Yakup Cemil Bey İtilâf zümre-i düveliyesine dönmek lüzumunu mutazammın proje okudu mu veya şifahen arz etti mi?

7- Şekl-i ma'ruz vukū' bulmamış ise bu projeden zât-ı Nezâret-penâhî ne zaman ve kimin tarafından haberdar edildi?

DİZİN

Semboller

31 Mart Vakası 17, 36, 37, 38, 39, 48, 50, 743
93 Harbi 26

A

Abdurrahman Bey 71
Abdülaziz Mecdi Efendi 51
Abdülhak Hamid 47
Abdülkadir Bey 29, 44, 47, 316, 363, 401, 535
Adana 9, 17, 30, 39, 40, 41, 42, 43, 51, 53, 57, 61, 79, 108, 311, 411, 473, 474, 744
Adil Hikmet 87, 734
Adnan Bey 83
Afganistan 40, 549, 743
Afyonkarahisar 116, 118, 119, 220, 250, 307
Ahmet Bedevi 71, 173, 174, 176, 177, 222
Ahmet Cemalettin Efendi 62
Ahmet Muhtar Paşa 63
Ahmet Reşit Bey 71
Ahmet Samim 48, 49, 50, 51, 738
Akif Dadaş 37
Alay İmamı Mustafa Efendi 45, 743
Ali Bey 97, 99, 113, 190, 217, 221, 222, 280, 312, 459, 476, 491, 492, 499, 521, 550, 654, 744
Ali Efendi 47, 242, 523, 553, 624, 659
Ali Fuat Paşa 209
Ali Haydar 64, 114, 115, 116, 124, 133, 134, 135, 141, 143, 147, 153, 156, 227, 228, 271, 312, 344, 345, 346, 378, 390, 400, 402, 416, 433, 434, 435, 489, 509, 582, 630, 672, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 702, 734
Ali İhsan 11, 89, 90, 97, 125, 495, 740
Ali Münif Bey 81, 734
Almanya 16, 26, 40, 88, 108, 122, 174, 184, 207, 211, 212, 214, 222, 227, 293, 305, 310, 314, 398, 411, 490, 491, 584, 585, 586, 594, 731
Antep 54
Aras Nehri 107, 309
Ardahan 17, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 104, 105, 111, 187, 249, 255, 265, 301, 302, 304, 312, 337, 353, 460, 465, 552, 626, 632, 678, 744
Arif Bey 31, 280, 445, 446, 456, 523, 524, 525, 536, 739
Arnavutluk 62, 270
Artvin 90, 93, 95, 304
Âsitaneli Necati 12, 125, 550, 551
Âsitaneli Şerafettin 12, 125, 543
Âtıf Bey 29, 45, 46, 76, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 110, 113, 260, 298, 312, 347, 473, 474, 499, 522
Avusturyalı Lazar 173
Ayastefanos 26, 321, 543
Aydın 70, 87, 108, 122, 275, 311,

349, 377, 473, 737
Aydın sâbık valisi Celal Bey 70

B

Bâbıâli Baskını 9, 17, 30, 34, 51, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 137, 174, 186, 194, 200, 208, 225, 226, 744
Bağdat 98, 104, 105, 108, 159, 228, 310, 364, 411, 461, 504, 542, 626, 640, 641, 643, 646, 648, 650, 651, 719, 745
Bağdatlı Şevket 13, 125, 153, 642, 643, 645, 647, 648, 720
Bahaeddin Şakir 11, 18, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 111, 113, 124, 128, 131, 132, 141, 171, 178, 194, 216, 217, 222, 228, 297, 313, 445, 446, 465, 470, 494, 523-527, 727
Bahçekapı 48
Bahriye Nezâreti 79, 550
Bakırköy 51
Balkan Harbi 9, 17, 63, 67, 73, 76, 78, 87, 186, 194, 225, 249, 252, 255, 319, 628, 670, 741, 744
Batı Trakya 78, 106, 227
Batumlu Haydar 13, 125, 655, 661
Bedri Bey 120, 216, 259, 407, 428, 535, 540
Behiç Bey 28, 116, 119, 307
Bekir Ağa Bölüğü 117
Bekir Sıdkı 13, 14, 97, 118, 122, 125, 153, 652, 670, 726
Bender Abbas 107, 310, 490
Bender Büşeyr 107, 310, 490
Berlin 42, 53, 87, 586
Berlin Antlaşması 87
Besarya Efendi 70
Beyrutlu Hüsnü 44, 47
Binbaşı Mehmet Emin 100, 101
Binbaşı Muammer Salih 155, 704
Binbaşı Rıza Bey 124
Bingazi 52, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 744
Bitlis 97, 98, 99, 249, 250, 251, 252, 626
Bodrum 174
Borçka 90
Bursa 33, 53, 56, 103, 110, 111, 122, 125-127, 129, 131, 153, 155, 159, 174, 175, 177-185, 192, 199, 201, 208, 210, 212, 216, 218, 228, 233, 234, 235, 236, 237, 249, 258, 259, 260, 263, 264, 284, 349, 364, 366, 367, 372-374, 382, 394, 395, 398, 455, 469, 473, 474, 476, 492, 522-524, 526-528, 532, 533, 539, 600, 625-627, 630, 640-647, 649, 650, 651, 677, 681, 684, 686, 699, 719, 720-723, 744, 745
Bursa Valisi İsmail Hakkı 110, 260, 473

C

Cavit Bey 80, 81, 88, 110, 196, 223
Cemal Azmi Bey 93, 97
Cemal Bey 29, 30, 39, 71, 72, 77, 80, 82, 487, 517, 743
Cemal Paşa 51, 72, 79, 81, 85, 97, 121, 123, 138, 142, 146, 157, 158, 161, 162, 171, 196, 208, 209, 215, 218, 280, 306, 307, 316, 338, 427, 511, 632, 736
Cemil Paşa 82, 83, 149
Cenevre 149, 185

Ç

Çanakkale 106, 108, 109, 110, 171, 206, 227, 242, 255, 260, 263, 299, 308, 311, 313, 319, 348, 375, 406, 504, 534, 539, 578, 582, 663, 727
Çatalca 74, 75, 76, 77, 122, 741
Çemberlitaş 49
Çorum 95, 96, 99, 159
Çürüksulu Mahmut Paşa 70, 82

D

Dâhiliye Nezâreti 38, 42, 88, 93, 125, 148, 150, 170, 174, 176, 191, 227, 370, 401, 404, 406, 528, 535, 685, 687, 688, 722, 729, 732
Damat Salih Paşa 71, 72
Derne 58, 59
Dersaadet İdadisi 25
Derviş Mehmet Hilmi 12, 125, 529
Dilman 35
Divan-ı Harb-i Örfi 18, 19, 38, 78, 116, 137, 148, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 173, 179, 193, 204, 236, 238, 242, 362, 374, 579, 619, 672, 682, 683, 687, 688, 690, 693, 694, 696, 697, 699, 700, 704, 708, 709, 714, 716-718, 722-730, 739, 745
Divan-ı Muhasebat Reisi Rıfat Bey 70
Divanyolu 50, 240
Diyarbakır 97, 110, 200, 207, 208
Diyarbakır Mebusu Âsaf Bey 110
Doğu Rumeli 106, 153
Doktor Hilmi 12, 31, 103, 105, 117, 121, 125, 209, 210, 218, 220, 221, 227, 445, 523, 536, 537
Doktor Nazım 22, 46, 65, 80, 113, 117, 124, 133, 139, 141, 158, 171, 172, 187, 216, 217, 220, 221, 222, 229, 266, 270, 296, 297, 305, 312, 347, 369, 405, 411, 441, 444-446, 462, 463, 464, 499, 501, 524, 525, 537, 727
Doktor Rüsûhî 87, 113, 141, 312, 727
Doktor Safvet Nezihî 10, 12, 121, 124, 153, 282, 284, 360, 361, 557, 677, 681
Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti 61
Draç 23

E

Eczacı Vasıf 11, 12, 122, 124, 153, 156, 472, 547, 548, 551
Edirne 17, 23, 37, 63, 65, 73, 74, 76-78, 82, 85, 122, 137, 194, 226, 249, 271, 652, 653, 663, 671, 738
El Ezher 54
Elhan Cephesi 99, 100
Emanuel Karasu 11, 125, 131, 132, 494
Emin Beşe 65
Enis Avni 18, 33, 110, 111, 122-124, 126, 127, 139, 153, 154, 159, 174, 176-178, 199, 211, 222, 234, 261, 364, 372, 374, 394, 400, 455, 476, 533, 534, 539, 640, 646, 647, 648, 650, 651, 672, 676, 677, 681
Enver Paşa 18, 23, 28, 34, 53, 65, 66-70, 73, 76-79, 82, 81, 83, 85, 86, 87, 92, 97, 98, 103-106, 108, 112, 116, 117,

119-125, 127-132, 135-137, 13-150, 153-155, 160, 167, 171, 175, 176, 188-190, 192-197, 199-204, 206, 207, 208, 210-217, 219-223, 226-231, 235, 236, 243, 245, 264, 265, 274, 275, 277, 292, 303, 304, 306, 309, 312, 313-318, 337, 340, 341, 348, 353, 357, 358, 365, 377, 378, 383, 385, 386, 411, 414, 417, 427, 441-444, 453, 457, 458, 460-463, 466, 473, 475, 476, 478, 479, 491, 495, 507, 512, 514, 515, 522, 530, 531, 564, 565, 569, 573, 577, 595, 596, 614, 624, 625, 673-675, 677, 679, 685, 686, 691, 701, 735, 737-739, 744
Epir 106, 153, 227, 305, 309, 490, 673
Erzurum 9, 17, 35, 36, 37, 38, 64, 95, 96, 108, 249, 255, 302, 311, 313, 391, 448, 477, 517, 632, 743
Eşref Bey 10, 11, 18, 29, 33, 49, 50, 71, 74, 75, 78, 79, 87, 89, 123, 124, 134, 159, 163, 167, 193, 199-205, 210, 244, 275, 394, 438, 449, 744
Ethem Paşa 54
Eyüp 29, 46, 56, 77, 80, 87, 294, 548, 549, 551, 657
Eyüp Sabri 29, 46, 77, 80, 87, 548, 549, 551

F

Faik Bey 13, 125, 656, 657, 658, 659, 660, 662, 666
Falih Rıfkı 49, 207, 209, 210, 221, 735
Fatma Hanım 42, 168, 169, 743
Fehim Paşa 47
Ferit Bey 113, 141, 312
Fethi Bey 65, 81, 85, 138, 142, 145, 196, 206, 208, 215, 221, 230, 306, 316
Filibeli Hilmi 29, 30, 35, 36, 44, 69, 72, 727
Fransa 108, 127, 149, 259, 263, 270, 310, 311, 467, 540, 541, 609, 673

G

Gazneli Ubeydullah Efendi 12, 125, 549
Girit 62, 106, 305, 309, 490
Giritli Bahaeddin Efendi 47
Gümülcineli İsmail Hakkı 71

H

Hacı Adil 16, 70, 78, 80, 733
Hacı Serdarzade Sıtkı 173
Hadice Baise Hanım 13, 125, 153, 640, 645, 650, 721
Hafız Hakkı 93, 208
Halaskâr Zabitan Grubu 62
Halep 103, 105, 301, 632
Halil Bey 17, 29, 30, 34-39, 44, 49, 50, 53, 74-76, 82, 87, 98-100, 304, 530, 560, 561, 632, 661, 667, 670, 743, 744, 745
Halil Menteşe 43, 81, 740
Halit 50, 74, 90, 92, 93, 94, 546, 654, 660
Harbiye Nezâreti 13, 68, 95, 117, 125, 148, 150, 227, 270, 312, 337, 338, 370, 384, 416, 425, 435, 507, 572, 633, 653, 654, 671, 694, 695, 705, 707, 708,

718, 728
Harold Parfitt 86
Hasan Amca 25, 26, 48, 50, 68, 738
Hasan bin Mehmet 10, 124, 287
Hasan Fehmi 48, 49, 50, 51, 481, 518, 520
Hasan Hoca 114-116, 122, 124, 127, 134, 136, 137, 139, 141, 143, 153, 154, 156, 189, 200, 203, 227, 228, 236, 240-242, 258, 268, 274, 288, 312, 342-344, 352, 362, 363, 378, 400, 406, 408, 409, 419, 423, 424, 432, 435, 477, 478, 479, 480, 513, 566, 576, 580, 582, 583, 596, 601, 631, 677, 678, 680, 698, 699, 709, 714, 715
Hasankale 37, 96
Hayri Efendi 70, 81, 82, 120, 222, 223, 741
Hizb-i Cedit 51
Hurşit Paşa 5, 37, 38, 74, 738
Hüdavendigâr 108, 122, 311
Hüsamettin Bey 117, 217
Hüseyin Avni Bey 61
Hüseyin Bey 87, 623
Hüseyin Emrullah Bey 87
Hüseyin Kadri Bey 12, 68, 110, 125, 128, 178, 207, 214, 234, 446, 447, 470, 471, 525
Hüseyin Salih Efendi 62
Hüsrev Sami 18, 72, 76, 80, 85, 110-112, 122, 124, 125, 128, 129, 133, 134, 139, 142, 146, 147, 158, 159, 188, 190, 191, 193, 195, 197, 200, 201, 206, 208, 209, 215, 216, 217, 231, 244, 276, 290, 292, 353, 354, 370, 372, 382, 384, 409, 440, 443, 444, 446, 448, 449, 450, 454, 455, 468, 469, 470, 473, 475, 477, 555, 556, 565, 566, 611, 623, 679, 713, 722

I

II. Abdülhamid 22, 36, 37, 38, 67
II. Meşrutiyet 17, 18, 22, 24, 29, 30, 32, 34, 37, 47, 48, 52, 67, 89, 736, 738, 743
Irak 17, 98, 99, 101, 103, 108, 310, 411, 552, 558, 606, 632, 678, 745

İ

İhsan Adli 82
İhsan Bey 76, 84, 430, 495, 568
İkinci Kulüp 56
İngiltere 28, 88, 108, 170, 175, 214, 263, 310, 311, 386, 467, 497, 575, 609, 624, 673
İnzibat Memuru Nail 12, 125, 556
İnzibat Memuru Refet 12, 125, 558
İran 17, 34, 35, 36, 39, 40, 50, 107, 110, 116, 117, 118, 119, 153, 200, 216, 220, 225, 227, 228, 236, 250, 252, 253, 255, 278, 281, 304, 305, 307, 309, 310, 490-492, 495, 503, 504, 604, 606, 654, 657, 660, 664, 671, 673, 694, 718, 735, 736, 743, 745
İran İnkılâp Cemiyeti 34
İskenderun 108, 311
İsmail Canbolat 13, 18, 22, 89, 93, 111, 125, 131, 148-150, 155, 158, 175, 176, 178, 184, 204, 211, 212, 222, 227, 259, 261, 263, 298, 370, 374, 404, 406, 408, 466, 528, 532, 534, 540,

595, 597, 598, 599, 600, 608, 609, 611, 612, 681, 686, 688, 689, 713
İsmail Hakkı Paşa 122, 201, 584
İsmail Mahir Paşa 47, 48, 49, 50
İstanbul 16, 17, 21-23, 25, 26, 28-34, 36, 37, 38, 39, 40, 42-46, 48-50, 52-56, 61, 62, 64-67, 70-75, 77, 79-81, 83, 85, 86-90, 92-95, 97, 99, 101, 103, 104, 111, 116, 118-120, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 134, 146, 149, 151, 158-161, 165, 167, 170, 173, 174, 175, 180, 181, 185, 186, 189, 191, 193, 199-201, 203, 206, 207, 209-212, 214, 216, 219, 221, 222, 228, 234, 235, 236, 237, 241, 248-250, 252, 254, 255, 257, 259-264, 266, 267, 269, 270, 275, 277, 282, 287, 288, 299, 301, 303, 308, 320-323, 331, 333, 342, 348, 349, 353, 355, 369, 373, 374, 381-383, 386, 394, 397, 444, 448, 450, 451, 461, 468, 474, 475, 481, 487, 492, 494, 495, 515, 517, 518, 522-524, 528, 532, 533, 540-542, 552, 555-567, 578, 584, 586-589, 597, 598, 600, 601, 606, 621, 623, 626, 628, 641, 642, 643, 646, 648, 649, 651-654, 656, 659, 660, 662, 665, 667, 669, 677, 678, 686, 689, 710, 719, 724, 728-731, 734-745
İstanbul sâbık valisi İbrahim Bey 70
İsviçre 125, 175, 176, 184, 222, 261, 262, 398, 598
İşkodra 23, 298
İtalya 52, 56, 58, 59
İtilaf Devletleri 106, 111, 113, 114, 141, 149, 153, 175, 176, 183, 184, 219, 227
İttifak Devletleri 88, 105, 114, 153, 239
İttihâd ve Terakki 17, 18, 21, 24, 28-31, 35, 37-41, 43-46, 48, 50-53, 55-57, 61, 62, 64, 65, 67, 69, 72, 105, 112-114, 127, 130, 131, 141, 146, 158, 160,-163, 165, 167, 168, 172, 173, 175, 178, 181, 182, 186, 187, 191, 194, 196, 197, 199, 206, 213, 220, 222, 223, 225, 228, 231, 243, 248, 251, 258, 270, 298, 312, 313, 316, 322, 323, 338, 339, 365, 367, 368, 370, 375, 381, 384, 385, 390, 395, 447, 461, 468, 470, 484, 485, 538, 540, 548, 597, 599, 621, 623, 624, 627, 629, 633, 637, 678, 680, 698, 727, 743, 744
İzci Teşkilatı 86, 744

K

Kadıköy İttihâd ve Terakki Kulübü 744
Kafkas Cephesi 17, 86, 88, 89, 90, 94, 95, 97, 104, 111, 177, 238, 282, 301, 304, 366, 368, 375, 412, 504, 523, 606, 654, 736, 738, 741, 742, 744
Kâğıthane 9, 51, 160, 161, 162, 164, 321, 745
Kahire 54, 209
Kâmil Paşa 18, 37, 63-65, 67-70, 77, 96, 105, 117, 125, 130,

138, 139, 150, 154, 215, 227, 266, 271, 300, 301, 303, 304, 380, 382, 384, 385, 444, 445, 447, 464, 471, 477, 487, 495, 502, 673, 694, 695
Karadeniz 87, 313, 361, 439
Kara Emin 123
Kara Kemal 18, 65, 80, 105, 112, 113, 124, 127, 130-133, 138, 139, 141, 147, 149, 163, 187, 194, 197, 200, 215, 216, 217, 218, 222, 229, 456, 458
Kara Yusuf Paşa 37, 38
Kars 90, 92, 111
Karslı Şerif 12, 125, 547
Kaymakam Ali Bey 97, 99, 654
Kaymakam Nafiz 155, 156, 700
Kaymakam Seyfi 155, 202, 700, 704
Kâzım Bey 13, 94, 125, 153, 270, 530, 575, 586, 657, 665, 691
Keşiş Dağı 33, 110, 234, 261
Kıbrıs 106, 305, 309, 490
Kıbrıslı Tevfik 68
Kilis 54
Kolombo Oteli 45
Kosova 23
Kotur 35
Kör Ali 37
Kumburgaz 75, 744
Kutü'l-Amâre 109, 111, 227, 249, 250, 255, 722

L

Londra Antlaşması 76

M

Maarif Nâzırı Şükrü Bey 50, 82, 377
Macedonia Risorta 23
Mahmut Kâmil Paşa 13, 18, 96, 105, 117, 125, 130, 138, 139, 150, 154, 215, 227, 266, 271, 300, 301, 303, 304, 380, 382, 384, 385, 444, 445, 464, 495, 673, 694, 695
Mahmut Muhtar Paşa 73
Makedonya 5, 22, 23, 24, 28, 29, 45, 46, 65, 86, 106, 305, 309, 368, 490, 735, 741
Malazgirt 97, 104, 301, 632
Manastır 23, 29, 45, 46
Mansur Bey 13, 122, 125, 153, 656, 664, 668
Max Übelhör 122, 123, 173, 187, 212, 213, 214, 222, 731
Meclis-i Mebusan 38, 62, 63, 150, 151, 152, 737
Mehmet bin Yahya 13, 125, 595
Mehmet Cemal Efendi 25, 28
Mehmetçe 116, 193, 601, 602
Mehmet Esad Efendi 70, 79, 81
Mehmet Fuat Bey 125, 545
Mehmet Hilmi 12, 41, 42, 125, 523, 529, 537
Mehmet Lütfi 11, 124, 393
Mehmet Naci 13, 125, 153, 662, 663, 670, 672, 673, 675
Mehmet Reşat 70, 72, 79, 81, 94, 97, 157, 160, 173, 745
Mehmet Sabri 11, 13, 118, 124, 394, 667, 670, 671
Mehmet Tevfik 12, 125, 538
Mekteb-i Harbiye 27, 30, 513, 571, 615
Memduh Şevket 18, 33, 112, 113, 117, 125, 127, 132, 133, 141, 187, 194, 218, 221, 266, 300, 312, 382, 411, 456, 457, 459,

462, 465, 476, 489, 495, 517, 521, 550, 620, 691, 694
Merkez Kumandanlığı 163, 559, 561, 562, 653, 656, 664, 667, 708, 716, 717, 745
Meserret Oteli 115, 118, 128, 190, 228, 257, 283, 286, 288, 674, 713, 745
Mesudiye Otelcisi Hacı Mustafa 10, 124, 332
Mısır 54, 61, 98, 184, 499, 745
Midhat Şükrü 11, 18, 22, 23, 32, 43, 65, 80, 104, 105, 117, 124, 131, 133, 187, 194, 215, 220, 221, 222, 229, 266, 267, 296, 297, 302, 347, 369, 405, 441, 444, 450, 451, 454, 455, 457, 458, 460, 465, 499, 522, 524, 693, 727
Milo Taburu 90
Miralay Sâdık Bey 51
Mirgün [Emirgân] İttihâd ve Terakki Kulübü 744
Muammer Bey 42, 43, 142, 156, 251, 323, 425, 619
Muhammet Ali Şah 34
Muhtar Bey 48, 70, 524
Muradiye Oteli 118, 655
Mustafa Kemal 9, 53, 54, 119, 138, 142, 145, 163, 200, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 218, 220, 230, 316, 354, 473, 735, 741, 744
Mustafa Necip 30, 35, 36, 44, 51, 65, 66, 67, 68, 137, 165, 246, 376, 476, 513, 570, 615
Mustafa Şevket 9, 10, 11, 124, 257, 286, 288, 325, 328, 329, 332, 429, 488
Musul 103, 306, 660
Muş 97
Muşlu Sait 173
Müdafaa-i Milliye Reisi Mehmet Sâdık 11, 124, 484
Müddeiumûmî Muavini Cemil Bey 153, 155
Müddeiumûmî Reşit Bey 162
Mülazım İrfan 44
Mülazım İsmail Bey 44
Mülazım Osman Nuri 12, 125, 573
Mülazım Siyami 44, 47
Mülazım Şükrü Efendi 54, 55, 744
Mümtaz Bey 18, 29, 44, 53, 67, 69, 71, 81, 83, 85, 124, 128, 129, 130, 134, 135, 138, 139, 146, 147, 158, 159, 187, 188-190, 193, 195, 197, 201, 215-217, 226, 227, 230, 231, 244, 245, 247, 265, 269, 274, 289, 293, 312, 336-339, 346, 347, 348, 349, 351-353, 363, 375, 377, 378, 380, 381, 387, 389, 401, 402, 414-416, 426, 427, 446, 448-450, 452, 468, 469, 470, 474, 475, 478, 493, 500, 515-518, 526, 563, 565, 566, 572, 575, 582, 613, 618-621, 627, 634, 635, 691, 698

N

Nazım Paşa 17, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 225, 238, 744
Necati Bey 113, 313, 485, 549, 550, 551, 653
Nevber Hanım 42, 121, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169
Nihat Bey 12, 113, 125, 153, 255, 313, 464, 499, 501, 522
Nur-ı Osmaniye Kulübü 62

O

Ohri 23, 77
Oltu 90, 92, 304
Orhan Abdi 82
Oskan Efendi 70, 82
Osman Bey 67, 236, 245, 264, 265, 436
Osmanlı 15, 17, 19-23, 25, 26, 29-31, 34, 38, 42, 43, 51-53, 56-58, 62, 63, 73-79, 87, 88, 89, 93, 99, 100, 101, 105, 106, 109, 111, 113, 127, 138, 151, 153, 156, 157, 175, 176, 187, 213, 215, 219, 227, 231, 286, 365, 398, 420, 545, 636, 661, 703, 732, 735-741, 744
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 22, 23
Osman Nizami Paşa 82

Ö

Ömer Naci 22, 24, 32, 35, 36, 37, 50, 53, 67, 87, 89, 112, 137, 167, 168, 548, 549, 551, 657, 741, 744

P

Pangaltı Kulübü 56
Paris 22, 29, 174, 395
Pervin Hanım 87, 167
Prens Sabahaddin 22, 71, 110, 122, 126, 150, 172, 173, 174, 175, 176, 185, 213, 222, 229, 236, 262, 349

R

Rauf Bey 79, 207-211, 292, 299, 318, 411, 412, 484, 608
Refii Cevat 49, 50, 95, 171, 651
Resneli Mehmet Ali 44
Resneli Niyazi 29, 45, 46
Reval 28
Rıza Bey 22, 88, 90, 93, 94, 124, 125, 190, 221, 222, 235, 262, 263, 381, 411, 450, 464, 487, 499, 505-508, 528, 542, 560, 561, 562, 563, 569, 656, 659
Rizeli Ahmet 12, 125, 544
Romanya 106, 113, 127, 128, 147, 150, 183, 186, 187, 189, 192, 199, 217, 219, 222, 228, 270, 287, 305, 309, 312, 340, 341, 350, 353, 355-358, 385-387, 391, 393, 405, 451, 467, 496, 497, 500, 522, 534, 540, 545, 546, 566, 584-592, 595, 602, 634, 636, 692
Rusya 26, 28, 89, 107, 126, 170, 175, 183, 262, 278, 305, 310, 490, 522, 575, 597, 598, 599, 609, 673, 694

S

Sadaret Yaveri Nafiz 68
Said Halim Paşa 17, 18, 40, 63, 65, 70, 76, 79- 82, 125, 127, 136, 138, 148, 150, 157, 160, 188, 197, 215, 227, 230, 243, 313, 337, 369, 633, 697
Sait Selmasi 35
Salah Cimcoz 87
Sami Bey 45, 87, 128, 129, 142, 200, 244, 276, 322, 353, 354, 372, 382, 440, 446, 448-450, 469, 470, 473, 475, 555, 556, 565, 566, 623, 713, 722
Sapancalı Hakkı 12, 18, 29, 31, 42, 53, 54, 62, 69, 71, 72, 76, 77, 80, 83-86, 105, 112, 114-

116, 120-124, 127-129, 131, 133,-141, 143, 146-148, 150, 153, 154, 158-170, 186-193, 195, 197, 199-201, 203-208, 211-218, 220-223, 226, 227, 229-231, 244, 250, 255, 258, 265, 266, 275, 276, 278, 288, 290-292, 298, 299, 312, 314, 336, 346, 347, 350, 355, 361, 363, 370, 378-381, 385, 391, 393, 401, 402, 404-406, 409, 410, 414-416, 420, 421, 424, 432, 433-438, 440, 443, 444, 446, 462, 466, 467, 469, 470, 474-477, 480, 493, 494, 495, 496, 507, 514, 522, 526, 527, 536, 545, 546, 547, 554-557, 564, 574-576, 582, 584, 611, 614, 618, 623, 624, 627, 630, 633, 637, 656, 664, 672, 675-679, 681, 685, 690, 695, 698, 710, 711, 713, 714, 730, 740, 741
Satvet Lütfi 18, 33, 71, 110,-112, 122, 125-127, 131, 149, 153-156, 159, 172-180, 183-185, 199, 211, 213, 216, 218, 222, 228, 229, 233, 236, 237, 258, 283-285, 288, 289, 349, 361, 364-366, 373, 394, 446, 455, 456, 466, 470, 471, 476, 526, 528, 532, 533, 539, 552, 597, 640-650, 652, 672, 676, 677, 681, 684, 686-688, 699, 702, 703, 719-721, 731, 735, 745
Selanik 21-24, 28, 29, 31, 32, 37, 41, 43-47, 51, 53, 106, 147, 153, 200, 208, 227, 245, 266, 270, 277, 309, 339, 356, 367, 368, 375, 377, 386, 389, 392, 523, 673, 677, 735
Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey 45
Selas vilayeti 35
Selim Sami 29, 71, 87
Serez 23, 43, 44, 49, 249
Serezli Kâmil 10, 13, 121, 124, 153, 251, 319, 321, 604
Servet Hanım 25, 169, 743
Servinaz Oteli 174, 178, 233, 364, 651, 677, 699
Seyyid Tahir Efendi 124, 439, 520
Simko Ağa 35
Stange Bey 17, 90, 91, 92, 93, 744
Stange Bey Müfrezesi 17, 90
Sûdî Bey 12, 87, 90, 93, 125, 175, 235, 263, 527, 532, 553, 599
Sulh ve Selamet Fırkası 185
Sultan Vahdeddin 159, 185, 223, 226
Suriye 57, 125, 318, 448, 517, 629
Suriye Valisi Tahsin Bey 125, 629
Süleyman Askerî 29, 53, 76, 80, 83, 85, 86, 87, 189, 280, 282, 358, 388, 662
Süleyman Elbistânî Efendi 82
Süleyman Numan Paşa 525

Ş

Şakir Bey 90, 94, 313, 446, 470, 494, 523, 524, 525, 526, 527
Şemsi Paşa 45, 46, 86, 743
Şerif Paşa 71
Şeyh Sünusi 61
Şeyhülislâm Cemalettin Efendi 48, 69

T

Tahir Paşa 38

Tahirpaşazade Cevdet 35
Tahniyeci Hakkı 114-116, 121, 124, 128, 133, 136, 141, 143, 149, 150, 153, 154, 156, 159, 208, 228, 289, 293, 346, 367, 403, 418, 419, 420, 422, 432, 433, 434, 439, 478, 554, 556, 557, 558, 576, 607, 608, 679, 709
Talât Paşa 18, 21, 23, 32, 37, 51, 62,-67, 69, 70, 72, 77, 79-82, 84, 85, 89, 91, 93-95, 98, 99, 104, 109, 111-113, 120, 122, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 135, 136-139, 143-150, 154, 155, 157, 158-161, 163,167, 170, 171, 174-177, 184, 185, 188, 190, 191, 194-200, 204, 206, 212-219, 222, 223, 226, 227, 230, 231, 243, 245, 247, 259, 261, 274, 300, 302-304, 306, 309, 312, 315, 316, 335, 337, 339, 344, 348, 349, 366, 372-374, 376, 377, 383, 385, 386, 402, 405, 413, 417, 442, 443, 455-457, 462, 466, 470, 473, 475, 476, 491, 499, 501, 506, 512, 516, 521, 534, 540, 553, 565, 569, 572, 596, 614, 620, 624, 628, 629, 685, 691, 698, 706, 723, 735, 736, 742,
Talât Bey bin Tahir 12, 125, 521
Tebriz 107, 310, 490
Telgrafçı Fehmi 19, 118, 122, 124, 136, 156, 236, 249, 250, 253, 258, 287, 481, 498, 518, 520, 604, 607, 676, 677, 679, 680
Teselya 106, 153, 227, 305, 309, 673
Teşkilat-ı Mahsusa 17, 25, 28, 29, 63, 72, 74, 86-90, 97, 117, 119, 122, 153, 160, 165, 186, 252, 263, 280, 287, 393, 445, 523, 524, 536, 537, 543, 554, 608, 612, 654, 655, 657, 661-663, 668, 669, 672, 673, 676, 699, 700, 714, 718, 726, 731, 735, 737, 738, 741
Tikveş 23, 280
Tikveşli Hasan 13, 121, 124, 153, 236, 250, 252, 255, 258, 280, 286, 323, 324, 482, 519, 604, 681
Tiran 23
Tobruk 54, 58, 59
Topçu İhsan 29
Trablusgarp 17, 18, 30, 39, 51-58, 60-62, 73, 86, 91, 107, 184, 186, 194, 225, 310, 490, 673, 739, 741, 744
Trablusgarp Harbi 17, 18, 30, 39, 52, 56, 57, 61, 62, 186, 194, 744
Trabzon 35, 36, 38, 89, 90, 93, 97, 129, 146, 216, 338, 354, 450, 453, 454, 500, 517, 627, 628, 629
Tramvaycı Tayyip 121, 124, 153, 156, 285, 286, 361, 603, 672, 676

U

Umman Denizi 107, 310

Ü

Üçüncü Ordu 27, 28, 73, 91, 93, 97, 98, 104, 301, 312, 313, 460, 567, 613, 677
Üsküp 23, 248, 321, 602, 624, 628
Üsküplü Mehmet 121, 124, 153, 156, 237, 254, 281, 321, 322,

326, 327, 361, 384, 520, 601, 672, 676, 700
Üsküplü Selim 118, 121, 124, 153, 156, 248, 255, 323, 326, 329, 330, 332, 333, 371, 406, 429, 520, 603, 699
Üsküplü Sıdkı 10, 124, 328, 331

V

Vali Cevdet Bey 113, 312, 474
Van 17, 35, 36, 37, 94, 96, 97, 98, 99, 104, 249, 253, 255, 282, 301, 322, 517, 552, 571, 606, 626, 678, 718, 722, 744
Van Cenup Müfrezesi 96, 97, 104, 301, 744
Vehbi Bey 124, 137, 139, 140, 218
Vehip Paşa 104, 142, 196, 207, 211, 302, 303, 316, 349, 354, 368, 412, 460, 613, 683, 685
Vilâyât-ı Selâse 23

Y

Yahya Kapudan 74, 121, 124, 136, 137, 139, 153, 156, 236, 240, 250, 253-255, 280, 282, 286, 287, 323, 329, 330, 333, 361, 502, 503, 557, 596, 672, 676, 677, 678, 679, 680, 698, 702, 703
Yakup Cemil Müfrezesi 90, 91, 92, 98
Yanya 23
Yarbay Mehmet Reşit 99, 100
Yaver Murat 114, 124, 133-137, 141, 143, 147, 148, 153, 159, 238, 243, 272, 314, 399, 422, 426, 479, 502, 509, 576, 579, 639, 676
Yemenli Veysi 44
Yenibahçe 25, 27, 28, 166, 225, 277, 287, 574, 743
Yenibahçeli Nail 10, 11, 112, 124, 128, 159, 178, 216, 277, 439, 448
Yenibahçeli Şükrü 125, 370, 504, 507, 511, 514, 574, 639
Yıldız Sarayı 39, 740
Yusuf Rıza Bey 88, 90, 93
Yüzbaşı Ahmet 122, 125, 153, 154, 156, 240, 241, 246, 293, 314, 367, 402, 557, 569, 570, 573, 578, 581, 622, 672, 674-676, 678, 680, 700, 703
Yüzbaşı Arif 125, 536
Yüzbaşı Halis 12, 125, 419, 504, 511, 513, 558, 561, 562, 569, 617, 622
Yüzbaşı Hamdi 30, 44, 125, 558, 562, 569
Yüzbaşı İbrahim 47
Yüzbaşı Mehmet Atâ 155, 700, 704
Yüzbaşı Mehmet Selahattin 155
Yüzbaşı Nevzat 18, 114, 115, 117, 122, 124, 133-137, 139, 141, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 227, 228, 238, 242-244, 258, 273, 293, 314, 363, 367, 415, 423-429, 431, 510, 542, 557, 562, 563, 567, 612, 613, 672, 677, 678, 685, 698, 710, 717
Yüzbaşı Ömer Abdülkadir 125, 535
Yüzbaşı Rıza 121

Z

Zeki Bey 48, 51, 52, 737
Ziraat Numune Mektebi 33
Ziya Gökalp 65, 80, 87, 171, 727